

Lucyna Smółka

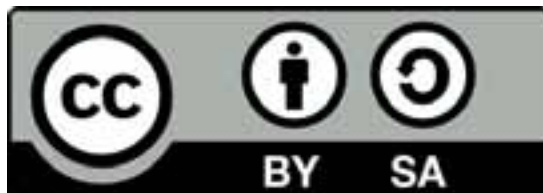
Urszula Dworska-Kaczmarczyk

W małej ojczyźnie Krakowiaków Zachodnich

Edukacja regionalna w przedszkolu
i klasach I-III szkoły podstawowej

Ten utwór jest na licencji
Creative Commons Uznanie autorstwa
-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe.
Tekst licencji można znaleźć pod adresem:
<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>
lub uzyskać drogą korespondencyjną od:
Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA, 94042, USA.

Lucyna Smółka

Urszula Dworska-Kaczmarczyk

W małej ojczyźnie Krakowiaków Zachodnich

Edukacja regionalna
w przedszkolu i klasach I-III
szkoły podstawowej

Chrzanów 2018

Dofinansowano ze środków
Narodowego Centrum Kultury
w ramach programu
„Kultura – Interwencje 2018”

Wydawca: Miejski Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji w Chrzanowie
ul. Broniewskiego 4, 32-500 Chrzanów
www.moksir.chrzanow.pl

ISBN 978-83-89926-37-1
Chrzanów 2018
nakład 500 egz.

Fotografie: Jan Smółka

Fotografie na stronach:

str. 27, 31, 59 - Urszula Dworska-Kaczmarczyk

str. 14, 67 - Marcin Cezar

str. 71 - z archiwum Muzeum Nadwiślański

 Park Etnograficzny w Wygiełzowie i Zamek Lipowiec

str. 73 - Plac Tysiąclecia lata 70-te - z archiwum Muzeum im. I. i M. Mazarakich w Chrzanowie

str. 75 - Rynek z 1911 r. - z archiwum Muzeum im. I. i M. Mazarakich w Chrzanowie

str. 73 - Dni Chrzanowa - Paweł Ludwikowski

str. 75 - Zdjęcie z pocztówki - Janusz Rosikoń

Zdjęcie na okładce: dzieci ze Szkoły Podstawowej im. W. Jagiełły w Luszowicach

Rysunki: Maria Skrzypczyk

Skład komputerowy i druk:

fotokowalski.pl
wszystko ze zdjęć i drukowanie

Spis treści:

Wstęp	4
1. Edukacja regionalna w przedszkolu i klasach I-III szkoły podstawowej w świetle podstawy programowej	5
2. Krakowiacy Zachodni jako grupa etnograficzna	8
2.1. Obszar zamieszkiwania	8
2.2. Stroje ludowe	9
2.3. Potrawy regionalne	11
2.4. Roczny cykl obrzędów i zwyczajów	13
2.4.1. Zima	13
2.4.2. Wiosna	16
2.4.3. Lato	19
2.4.4. Jesień	20
2.5. Zabawy dziecięce	21
2.5.1. Wyliczanki	21
2.5.2. Zabawy z regionu krakowskiego	22
3. Propozycje zajęć z zakresu edukacji regionalnej w przedszkolu i klasach I-III szkoły podstawowej	25
3.1. Scenariusze zajęć z elementami metody storyline	25
3.2. Scenariusze do zabaw tropiących	37
3.3. Inne scenariusze	40
3.4. Ziemia Chrzanowska – materiał ćwiczeniowy dla uczniów klas I-III szkoły podstawowej	60
Bibliografia	82

Wstęp

Dziecięce Spotkania Folklorystyczne „Bosa nóżka” organizowane przez Miejski Ośrodek Kultury Sportu i Rekreacji w Chrzanowie we współpracy z Chrzanowskim Stowarzyszeniem Folklorystycznym odbywają się w Chrzanowie corocznie od 2013 roku.

Głównym celem realizowanego przedsięwzięcia jest przybliżanie najmłodszym kultury i tradycji regionu, rozbudzanie zainteresowania folklorem, dawnymi zabawami, obrzędami i zwyczajami - ale także budowanie ich tożsamości regionalnej i poczucia patriotyzmu. Działania te sprzyjają również rozwijaniu więzi międzypokoleniowej pomiędzy dziećmi, rodzicami i dziadkami.

Przeгляд ma charakter konkursowy, przebiegający w trzech kategoriach: piosenka, taniec, gry i zabawy dziecięce - imprezie towarzyszą także warsztaty dla nauczycieli z zakresu edukacji regionalnej. Tegoroczna edycja spotkań dofinansowana została przez Narodowe Centrum Kultury w ramach programu „Kultura-Interwencje 2018”.

Niniejsze opracowanie jest również efektem tego projektu. Składa się z dwóch części - teoretycznej i praktycznej. Część teoretyczną tworzą dwa rozdziały; w pierwszym - przedstawiono treści edukacji regionalnej w przedszkolu i klasach I-III w świetle aktualnej podstawy programowej z 14.02.2017 roku. Drugi rozdział poświęcony został Krakowiakom Zachodnim, ponieważ do tej grupy należą mieszkańcy gminy Chrzanów. Dziedzictwo kulturowe Krakowiaków Zachodnich wyraża się w m.in. w ich stroju, produktach/potrawach regionalnych, zwyczajach, tańcu, grach i zabawach - co w skrócie zaprezentowano w tym rozdziale. Duchową stolicą Krakowiaków Zachodnich jest Kraków, więc znajdziemy wiele odniesień do tego miasta. Druga część opracowania to część praktyczna w której czytelnik znajdzie przykłady konkretnych rozwiązań metodycznych do pracy z dziećmi na etapie edukacji elementarnej. Wykorzystano w nich metody nauczania zintegrowanego, które umożliwiają podejmowanie zadań z różnych dziedzin wiedzy i pozwalają na twórcze poszukiwanie rozwiązań. Całość zamyka bibliografia, przedstawione w niej pozycje nauczyciele mogą wykorzystać do tworzenia autorskich projektów w ramach edukacji regionalnej.

1. Edukacja regionalna w przedszkolu i klasach I-III szkoły podstawowej w świetle podstawy programowej

„Tak jak ptak, który opuszcza własne gniazdo,
zatacza zrazu małe kręgi,
tak i my powinniśmy w pierw poznać i zrozumieć
swoją małą ojczyznę- najbliższe nam okolice.
By potem jak ptak polecieć dalej i dalej,
aby móc poznać i zrozumieć swoją ojczyznę i świat”.¹

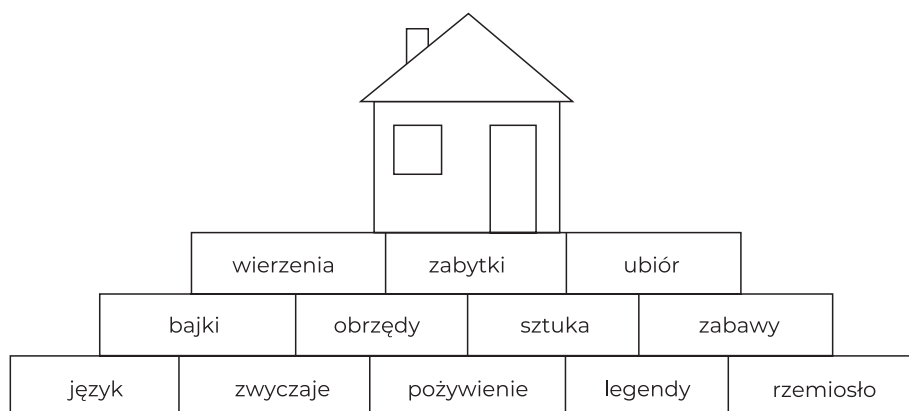
Celem edukacji regionalnej na etapie elementarnym jest kształtowanie u dzieci/uczniów poczucia tożsamości, przynależności do rodziny/grupy społecznej, rozbudzanie uczuć patriotycznych. Czynimy to odnosząc się w procesie wychowawczo-dydaktycznym do dziedzictwa kulturowego, którego komponentami są: (patrz rysunek poniżej)²

Do najważniejszych funkcji edukacji regionalnej należy:

- „Zakorzenie i kształtowanie poczucia grupowej przynależności.
- Przygotowanie do lepszego rozumienia innych jednostek i społeczności, uczenie tolerancji.

- Integracja, poprzez dowartościowywanie społeczności lokalnych i regionalnych bogactwem kulturowo- etnicznym wynikającym z zakorzenionych tradycji w grupach ludności pochodzących z różnych regionów.
- Przygotowanie do życia w ojczyźnie narodowej, w Europie i świecie, pomoc w zrozumieniu tego, co narodowe, uniwersalne, uczenie patriotyzmu lokalnego i narodowego.
- Kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego i ładu demokratycznego, wyzwalanie samorządnych, twórczych działań na rzecz własnego środowiska, poczucia odpowiedzialności za małą i wielką ojczyznę.
- Kształtowanie współodpowiedzialności za innych, za szersze zbiorowości i państwo.”³

Treści z zakresu edukacji regionalnej dotyczą m.in. kwestii społecznych, historycznych, przyrodniczych; w ich doborze uwzględnia się zasadę poznawania „od bliższego do dalszego” oraz „od znanego do nieznanego”. Ważne jest nadanie warto-

¹ M. Wietecha, Legendy i podania w kształtowaniu więzi z małą ojczyzną- sposoby wykorzystania w pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym, [w:] B. Cimała, J. Kwiatek (red.), Regionalizm, kultura i oświata regionalna, Opole 2010, s. 57.

² Za: Brzezińska, A. W., Hulewska, A., Słomska, J. (2006). Edukacja regionalna. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 195.

³ J. Nikitorowicz, Edukacja regionalna i międzykulturowa, Warszawa 2009, s. 222.

ści temu, co stanowi dziedzictwo rodzinne i lokalne. W treściach edukacji regionalnej powinny wzajemnie przenikać się elementy wiedzy związane z poznawaniem regionu oraz tworzeniem osobistych więzi.⁴

W świetle podstawy programowej wychowania przedszkolnego z dnia 14.02.2017 r.⁵ dziecko przygotowane do podjęcia nauki w klasie pierwszej szkoły podstawowej, wykazuje się następującymi wiadomościami i umiejętnościami z zakresu edukacji regionalnej:

- dostrzega emocjonalną wartość otoczenia przyrodniczego jako źródła satysfakcji estetycznej;
- odczuwa i wyjaśnia swoją przynależność do rodziny, narodu, grupy przedszkolnej, grupy chłopców, grupy dziewczynek oraz innych grup, np. grupy teatralnej, grupy sportowej;
- posługuje się swoim imieniem, nazwiskiem, adresem;
- śpiewa łatwe piosenki ludowe, wykonuje lub rozpoznaje melodie, piosenki i pieśni, ważne dla wszystkich dzieci w przedszkolu, np. hymn przedszkola, charakterystyczne dla uroczystości narodowych (hymn narodowy);
- wymienia nazwę swojego kraju i jego stolicy, rozpoznaje symbole narodowe (godło, flaga, hymn);
- nazywa wybrane symbole związane z regionami Polski ukryte w podaniach,

przysłowia, legendach, bajkach, (np. o smoku wawelskim), orientuje się, że Polska jest jednym z krajów Unii Europejskiej;

- wskazuje zawody wykonywane przez rodziców i osoby z najbliższego otoczenia, wyjaśnia, czym zajmuje się osoba wykonująca dany zawód.

W podstawie programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej I etap edukacyjny: klasy I- III edukacja wczesnoszkolna z dnia 24.02.2017 r.⁶ treści z zakresu edukacji regionalnej odnajdujemy w celach kształcenia (ogólnych) oraz w celach szczegółowych, określających osiągnięcia ucznia kończącego edukację wczesnoszkolną.

W świetle celów ogólnych uczeń kończący klasę trzecią:

- nabył umiejętność odczuwania więzi uczuciowej i potrzebę jej budowania, w tym więzi z rodziną, społecznością szkoły i wspólnotą narodową;
- ma świadomość wartości uznanych przez środowisko domowe, szkolne, lokalne i narodowe;
- odczuwa potrzebę aktywności społecznej opartej o te wartości, potrzebę i umiejętność identyfikowania się z grupami społecznymi, które dziecko reprezentuje, nazywania tych grup i ich charakterystycznych cech;
- nabył umiejętność rozumienia legend, faktów historycznych, tradycji, elementów kultury materialnej i duchowej oraz pojęć

⁴ Opracowano na podstawie: Książek W. red. (2000), Ministerstwo Edukacji Narodowej o edukacji regionalnej dziedzictwie kulturowym w regionie, Warszawa: MEN, s. 36, Nikitorowicz J., Edukacja regionalna i międzykulturowa, Warszawa 2009, s. 214.

⁵ Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego, zał. nr 1 do Rozporządzenia Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej <http://dziennikustaw.gov.pl/du/2017/356/1> (Data dostępu: 15.10.2018)

⁶ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych zał. 2 do Rozporządzenia Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej <http://dziennikustaw.gov.pl/du/2017/356/1> (Data dostępu: 15.10.2018).

i symboli z nimi związanych, takich jak: rodzina, dom, naród, ojczyzna, kraj;

- nabył umiejętność uczestnictwa w kulturze oraz wyrażania swych spostrzeżeń i przeżyć za pomocą plastycznych, muzycznych i technicznych środków wyrazu, a także przy użyciu nowoczesnych technologii.

W świetle celów szczegółowych uczeń kończącej klasę trzecią:

- opowiada ciekawostki historyczne dotyczące regionu, kraju, wyróżniając w nich postaci fikcyjne i realne; szanuje zwyczaje i tradycje różnych grup społecznych i narodów, przedstawia i porównuje zwyczaje ludzi, np. dotyczące świąt w różnych regionach Polski, a także w różnych krajach;

- rozpoznaje: godło, barwy, hymn narodowy, mundur wojskowy, wybrane stroje ludowe, np. związane z regionem Polski, w którym mieszka;

- określa położenie i warunki naturalne swojej miejscowości oraz okolicy, opisuje charakterystyczne formy terenu, składniki przyrody, charakterystyczne miejsca, np. miejsca pamięci narodowej, najważniejsze zakłady pracy, w tym ważniejsze przedsiębiorstwa produkcyjne i usługowe, interesujące zabytki, pomniki, tereny rekreacyjne, parki krajobrazowe, parki narodowe;

- śpiewa śpiewanki, piosenki i pieśni charakterystyczne dla tradycji i zwyczajów polskich, kilka utworów patriotycznych i historycznych; rozpoznaje i śpiewa hymn Polski;

- wykonuje tematy rytmiczne wybranych, znanych utworów muzycznych (ludowych, popularnych, dziecięcych, klasycznych, wokalnych, instrumentalnych, polskich i zagranicznych) z użyciem instrumentów perkusyjnych.

Uogólniając: treści z zakresu edukacji regionalnej mogą obejmować następujące kategorie:

- dom rodzinny – dziecko jako członek rodziny,
- przedszkole/szkołę – dziecko jako kolega/uczeń,
- miejscowość- dziecko jako uczestnik życia jej mieszkańców,
- przyrodę w najbliższym otoczeniu – dziecko jako opiekun przyrody,
- ojczyznę, symbole, święta narodowe, baśnie i legendy narodowe- dziecko jako obywatel,
- obrazy z przeszłości: rodziny, szkoły i miejscowości- dziecko jako odbiorca przekazu kulturowego.⁷

W podstawach programowych określono sposób organizacji zajęć zarówno w odniesieniu do dzieci w wieku przedszkolnym, jak i dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Nauczyciel w przedszkolu organizując zajęcia bierze „pod uwagę możliwości dzieci, ich oczekiwania poznawcze i potrzeby wyrażania stanów emocjonalnych, komunikacji oraz chęci zabawy”⁸. W klasach I-III, treści z zakresu edukacji regionalnej, podobnie jak pozostałe, nauczyciel realizuje przez „trzy naturalne strategie uczenia się dzieci:

- percepcyjno-odtwórczą (uczeń uczy się według przedstawionego wzoru – naśladowanie)

- percepcyjno-wyjaśniającą (uczeń uczy się częściowo według wzoru, szuka wyjaśnień i podpowiedzi)

- percepcyjno – innowacyjną (uczeń przekształca informacje i tworzy innowacje, w tym własne strategie myślenia)”⁹.

⁷ Opracowano na podstawie: B. Bartoszevska, B. Sadowska (2004) Wprowadzenie dziecka w świat dziedzictwa kulturowego. Program edukacji regionalnej dla klas I- III. Program autorski. Wyd. Fraszka Edukacyjna, Warszawa.

⁸ Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego s.8 <http://dziennikustaw.gov.pl/du/2017/356/1> (Data dostępu: 15.10.2018).

⁹ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych, s.53- 55 <http://dziennikustaw.gov.pl/du/2017/356/1> (Data dostępu: 15.10.2018).

2. Krakowiacy Zachodni jako grupa etnograficzna

2.1.OBSZAR ZAMIESZKIWANIA

Krakowiacy dzielą się na Krakowiaków Zachodnich i Krakowiaków Wschodnich oddzielonych granicą przebiegającą południkowo przez ziemie powiatów: miechowskiego, proszowickiego i brzeskiego. Różni ich głównie strój i budownictwo, a łączą historyczne i kulturowe związki z Krakowem. Wyodrębnienie tych dwóch subregionów jest następstwem dziejów ziemi krakowskiej, zwłaszcza rozdzielanie jej granicami zabo-

rów, jak również zróżnicowanie geograficzne i przyrodnicze.¹⁰ Krakowiacy Zachodni stanowią najliczniejszą grupę etnograficzną w Małopolsce; zamieszkują powiaty: oświęcimski, chrzanowski, olkuski, krakowski, wadowicki, wielicki, bocheński, część myślenickiego, miechowskiego, proszowickiego i brzeskiego. Ich zasięg wykracza jednak poza województwo małopolskie sięgając na zachodzie po rzekę Przemszę.

Ryc. 1. Grupy etnograficzne na terenie województwa małopolskiego (źródło: M. Grabski, Budownictwo drewniane Krakowiaków Zachodnich [w:] Budownictwo drewniane Krakowiaków Zachodnich, red. M. Grabski, ATTYKA, Kraków 2017, s.70)

¹⁰ <http://www.etnozagroda.pl/index.php/micms/doc/view/id/32/menuId/17> [dostęp 10.10.2018 r.]

2.2. STROJE LUDOWE KRAKOWIAKÓW ZACHODNICH

Elementy stroju krakowskiego zaczęły kształtować się w końcowym okresie odrodzenia, a ustaliły się w wieku XVIII. Około połowy XIX wieku strój krakowski występował na terenach „między rzeką Przemszą na zachodzie a rzeką Czarną i Tarnowem na wschodzie oraz między Szczekocinami i górnym biegiem Nidy powyżej Jędrzejowa na północy, a linią Wadowice – Kalwaria Zebrzydowska – Myślenice – Lipnica Murowana na południu”¹¹. Okres najświetniejszego rozwoju strojów krakowskich datuje się na drugą połowę XIX wieku, po uwłaszczeniu chłopów, którzy wzrost zamożności zaznaczyli ubogaceniem stroju. Chociaż w tym okresie istniało parędziesiąt odmian stroju krakowskiego, to wyróżnia się dwie zasadnicze grupy – stroje Krakowiaków Zachodnich i stroje Krakowiaków Wschodnich. Dla stroju męskiego Krakowiaków Zachodnich charakterystyczna była biała sukmana ze stojącym kołnierzem, dla Krakowiaków Wschodnich – najczęściej brązowa z opadającym na plecy dużym, zdobionym kołnierzem.¹²

Strój kobiecy: najbardziej efektownym elementem stroju był gorset. W najbardziej zamożnych wsiach położonych na obrzeżach Krakowa noszono gorset sukienny lub aksamitny zapinany na haftki, zakończony w tyle u dołu fałdkami. Ozdobiony był szlakami taśm pasmanteryjnych w srebrnym i złotym kolorze, jednokolorowymi chwastami, ozdobnymi guzikami, cekinami i koralikami. We wsiach na zachód od Krakowa, np. w Bronowicach, Rudawie, Liszkach, powszechniejsze były gorsety sukienne, zakończone w talii bardzo licznymi, zachodzącymi na siebie kaletkami, ozdobione guzikami metalowymi i chwastami lub guzi-

kami perłowymi i amarantowym sznureczkiem; spódnica obszerna, długa do kostek, gładka (później tybetowa), na niej zapaska (fartuch) płócienna lub tiulowa zdobiona białym haftem. Na plecy zarzucano barwne chusty, kraciaste lub wzorzyste. Ulubioną ozdobą były sznury koralu. Mężatki zakładały białe, haftowane chustki upięte w czepec, na co dzień zastępowały je wzorzystymi, perkalowymi, czerwonymi lub białymi. Z kolei panna młoda i druhny nakładały obrzędowe nakrycie, tj. wieniec ze sztucznych kwiatów. Strój dopełniały buty czarne z cholewkami zdobione stębnówką, z czasem zastępowane czarnymi, sznurowanymi trzewikami.¹³

Strój męski: sukmana biała, zapinana na haftki, sięgająca poniżej kolan, ze stojącym, niewysokim kołnierzem i zwykle z czerwonymi patkami na rękawach. Zdobily ją amarantowe lub czarne „kutasy” (frędzle), sznurki naszyte na biodrach i wzdłuż przodu oraz podszyte czerwoną oblamówką brzezi. Te słynne białe sukmany były szyte masowo w Chrzanowie przez żydowskich krawców „sukmianarzy” (stąd ich nazwa – „chrzanówki”). Granatowy kaftan bez rękawów wkładany pod sukmanę lub noszony jako odzież wierzchnia, z wysokim stojącym kołnierzem, zdobiony guziczkami i jedwabnymi „kutasami”. Koszule wiązano pod szyją czerwoną wstążką, a w okolicy Krakowa spinano koralową spinką. Spodnie granatowe lub białe w drobne czerwone lub niebieskie paski, wpuszczane w buty z cholewami. Młodzi przepasywali sukmanę lub kaftan wąskim paskiem z brzękadłami, natomiast gospodarze trzosami, czyli szerokimi, zdobionymi pasami, wewnątrz których przechowywali pieniądze. Nakrycia głowy to: sukienna, później filcowana „magierka”, kapelusz „celender”, w lecie – słomiany ka-

¹¹ B. Koźuch, E. Pobiegły, *Stroje krakowskie*, Wydawnictwo M, Kraków 2004, s.7.

¹² Tamże, s. 9, 17, 27.

¹³ Oprac. na podstawie: B. Koźuch, E. Pobiegły, *Stroje krakowskie...*s.36-37;

pelusz, czerwona rogatywka zakładana do stroju reprezentacyjnego – ta ostatnia zdobiona była pawimi piórami.¹⁴

Strój Krakowiaków Zachodnich nie był jednolity na całym zamieszkiwanym przez nich obszarze. Ze względu na graniczne umiejscowienie między Krakowem a Śląskiem, mieszkańcy okolic Chrzanowa i ziem aż do granic ze Śląskiem wyróżniali się dużą różnorodnością ubioru. Przykładowo w Ciężkowicach, odpowiednikiem krakowskiego męskiego kaftana był „brzuślak” – inaczej zdobiony i kolorystyką haftu zbliżony do stroju śląskiego. We wsiach przygranicznych (obecnie okolice Jaworzna) białą sukmanę krakowską nosił tylko wójt dla podkreślenia wysokiej pozycji społecznej. Mężczyźni najczęściej nosili zestaw na który składały się: kurtka zwana „jakłą”, ciemne spodnie, filcowy kapelusz. W stroju kobiecym można było wyróżnić dwie wersje: droższą – krakowską i tańszą – tzw. „flanele”. Na wersję krakowską składały się: czarny, sukieny gorset z zachodzącymi na siebie kaletkami, zdobiony czerwonymi ząbkami i prostym haftem wzdłuż szwów oraz chusta czepcową

z białym haftem (noszona nie tylko do stroju krakowskiego). Na zestaw określany jako „flanele” składała się spódnica z doszytym stanikiem i wcięty w pasie kaftanik, które były kolorystycznie jednolite, szyte z szarych, tanich tkanin typu flanele. W powiecie chrzanowskim do tego zestawu zakładano ciemną zapaskę z kolorowym haftem oraz chustę z frędzlami, a od święta białą chustę czepcową.¹⁵

Para w stroju Krakowiaków Zachodnich z okolic Chrzanowa.

Zespół dziecięcy Luszki w strojach krakowskich odświętnych. W środku - w stroju codziennym Nadia z zespołu Skrotki. SP im. W. Jagiełły w Luszowicach

¹⁴ Oprac. na podstawie: B.Kożuch, E.Pobiegły, *Stroje krakowskie...*s.27; M. i J. Kamoccy, *Z zagadnień etnografii województwa krakowskiego. Skrypt dla przewodników PTTK. Wojewódzki Ośrodek Informacji Turystycznej*, Kraków 1972, s.12-15.

¹⁵ H. Haduch, *Strój ludowy Krakowiaków Zachodnich z pogranicza Małopolski ze Śląskiem* [w:] *Dziedzictwo Krakowiaków Zachodnich i Pogranicza Krakowsko-Śląskiego*, red. A. Dobrowolski, MOKSiR, Chrzanów 2010, s.7.

Zwyczaj noszenia stroju ludowego był powszechny do pierwszej wojny światowej. Po jej zakończeniu, w okresie międzywojennym zakładano go już tylko przy okazji uroczystości państwowych i kościelnych.¹⁶

2.3. POTRAWY REGIONALNE

Sztuka kulinarna to też dziedzictwo kulturowe, silnie związane z historią i zwyczajami przekazywanymi z pokolenia na pokolenie. W Krakowie można skosztować dwóch produktów regionalnych, czyli takich, które zostały wpisane przez Komisję Europejską do Rejestru Chronionych Nazw Pochodzenia i Chronionych Oznaczeń Geograficznych. Są to obwarzanek krakowski i chleb prądnicki.

Obwarzanek to pieczywo o lekko słodkawym smaku, w kształcie pierścienia posypane zazwyczaj makiem, solą lub sezamem, rzadziej – pikantne. Nazwa „obwarzanek” wywodzi się stąd, że przed pieczeniem jest on zanurzany we wrzątku i „obwarzany” do czasu, aż wypłynie na powierzchnię. Znany jest w Krakowie przynajmniej od XIV wieku, czego dowodem jest odnaleziony zapis z dworu króla Jagiełły i królowej Jadwigi: „Dla królowej pani pro circulis obrzanky 1 grosz”. Dawniej mogli go wypiekać tylko wyznaczeni piekarze i tylko w okresie Wielkiego Postu; dziś sprzedawany jest na ulicy z ruchomych wózków.¹⁷

Chleb prądnicki to chleb tradycyjny, wypiekany na zakwasie żytnim. W przekroju jest jasny, natomiast skórka jest gruba i brązowa, posypana żytnimi otrębami. Utrzymuje świeżość nawet przez dwa tygodnie. Spośród innych chlebów wyróżnia go stosunkowo duży rozmiar – w wersji mniejszej waży 4.5 kg, natomiast w wersji więk-

szej przy 1-metrowej długości i szerokości na pół metra waży 14 kg; takich rozmiarów chleb zamawiany jest na specjalne uroczystości. Jego nazwa pochodzi od nazw podkrakowskich wiosek – Prądnik Biały i Prądnik Czerwony (dziś w dzielnicy Krowodrza), w których od średniowiecza wypiekano znakomite chleby. Pierwsza wzmianka o chlebie prądnickim pochodzi z 1421 roku. Według legendy pierwszy upieczony po żniwach bochen tego chleba był zanoszony królowi na Wawel.¹⁸

W Małopolsce, na ziemiach zamieszkiwanych przez Krakowiaków Zachodnich mamy jeszcze dwa kolejne produkty regionalne: kiełbasa lisiecka i karp zatorski

Kiełbasa lisiecka – tradycyjna wieprzowa, wędzona kiełbasa w kształcie wianka o grubości ok. 5 cm, która wyrabiana jest tylko w dwóch gminach województwa małopolskiego – Liszkach i Czernichowie. Wyrabiana jest z wysokiej jakości mięsa, głównie szynki (85%), które nie może być inaczej konserwowane, niż poprzez schładzanie. Tradycje masarskie w tychże gminach sięgają połowy XIX wieku, a nazwa „lisiecka” wyodrębniła się w latach 30-tych XX wieku od jednego z miejsc jej wyrobu.¹⁹

Karp zatorski ma oliwkowy lub oliwkowo-niebieski kolor i wyróżnia się delikatnym smakiem osiąganym dzięki specjalnej 2-letniej hodowli i pokarmowi – naturalnemu, stawowemu, uzupełnianemu wysokiej jakości zbożami. Hodowany jest w gminie Zator, od której wziął nazwę i sąsiadujących z nią – Przeciszów i Spytkowice. Wzmianki o karpie zatorskim znaleźć można już w kronikach Długosza (XV w.). Żeby uświetnić tę wielowiekową tradycję hodowli, mieszkańcy

¹⁶ Tamże, s.10–12.

¹⁷ Zwyczaje i tradycje, oprac. J. Sielska, M. Adamska, „Zielona Sowa”, Warszawa 2014, s.37

¹⁸ <http://www.trzyznakismaku.pl/produkty/chleb-pradnicki> – dostęp 11.10.2018 r.

¹⁹ Tamże

urządzają latem Święto Karpia, podczas którego jest okazja, by spożyć tę rybę przyrządzoną na wiele różnych sposobów.²⁰

Oprócz produktów regionalnych dużą sławą w Krakowie cieszy się też **maczanka po krakowsku**. Według Leszka Mazana emigranci polscy przepis na nią zabrali ze sobą do Ameryki, gdzie dała początek hamburgerom.²¹ Maczanka to plaster tłustego karczku podawany w rozkrojonej bułce, najlepiej wodnej, w którą doskonale wsiąka dodawany sos kminkowy. Znana jest od XVII wieku, kiedy tym sytym i smacznym posiłkiem delectowali się zazwyczaj dorożkarze. Warto też wspomnieć o **kaszy krakowskiej** (produkowanej z gryki, drobnej, kolorem przypominającą kaszę gryczaną niepaloną). Teraz trudno znaleźć ją w sklepach (łatwiej w internetowych), ale dobrze pamiętają ją seniorzy. Jako odmiana kaszy gryczanej ma podobne jak ona właściwości zdrowotne. Na nasze ziemie dotarła wraz z Tatarami w XIII wieku, lub kupcami arabskimi w XIV wieku. Smakoshem kaszy krakowskiej była Anna Jagiellonka, dla której z tejże kaszy, wanilii i bakalii sporządzano pyszny i zdrowy deser, na który przepis można znaleźć na stronie: <http://www.smakizycia.pl/kuchnia/przepisy/kasza-krolewska-anny-jagiellonki/>. Kaszę tę można sporządzać też na słońcu i używać jako bazy do farszu, np. do nadziewania kurczaka (kurczak po krakowsku).

Kuchnia chrzanowska

Podstawą tradycyjnej kuchni chrzanowskiej są produkty naturalne, m.in.: kasza, groch, kapusta. Z uwagi na położenie Chrzanowa na granicy regionów i liczną społeczność żydowską do II wojny światowej, w kuchni tej łączą się smaki kuchni krakow-

skiej i śląskiej wzbogacone o elementy kuchni żydowskiej.²²

Najsłynniejszą potrawą kojarzoną z Chrzanowem są ziemniaki po cabańsku (cabanie to napływowa ludność trudniąca się pasterstwem, która przed wiekami osiedliła się w Chrzanowie i okolicach). Ziemniaki pieczone są w kociołku/garnku, a najlepiej smakują w czasie wykopków, pieczone na polu. Nazwa „ziemniaki po cabańsku” jest współczesna, od 2010 roku znajduje się na liście produktów tradycyjnych. Składniki: 5 kg ziemniaków, 1 kg kiełbasy, 70 dag boczku, 1/2 kg cebuli, 1/4 kg marchwi, 1 pęczek naci pietruszki, 1/2 średniego buraka. Wykonanie: składniki obrać i pokroić w ćwiartki lub plastry (lub wg uznania). Spód garnka wyłożyć skórą z boczku lub plasterkami słoniny, pokrojone składniki ułożyć warstwami: ziemniaki, cebula, boczek, kiełbasa, marchew, burak, zielona pietruszka, sól, pieprz. Garnek ustawić na ceglach nad ogniskiem i piec około godziny.²³

Warto też przywołać przepis na zdrową zalewajkę gotowaną na naturalnym zakwasie. Składniki: wywar z kości, żur (zakwas), ziemniaki, cebula, liść laurowy, ziele angielskie, pieprz, sól. Pokrojone w kostkę ziemniaki ugotować na wywarze z kości, dodać liść laurowy, ziele angielskie, zeszkloną na tłuszczu cebule, posolić i popieprzyć. Gdy ziemniaki zmiękną, wlać żur i gotować jeszcze parę minut.²⁴

Ziemniaki są bazą do sporządzenia hulajdów. Składniki: 2 kg ziemniaków. Wykonanie: Ziemniaki ścieramy na drobnych oczkach a następnie odciskamy z nich sok. Gdy po ok. 1/2 godziny z soku wytrąci się skrobina ziemniaczana, zlewamy wodę

²⁰ Tamże.

²¹ M. Czuma, L. Mazan, Maczanka krakowska czyli świat z pawim piórem, ANABASIS, Kraków, 2004.

²² Kulinarne wędrówki po Małopolsce: ludzie – miejsca – potrawy, red.prowadzący: M. Domańska-Smoleń, Polska Press. Oddział Kraków 2016, s.26.

²³ Tamże, s.27

²⁴ Tamże, s.27.

a skrobię dodajemy do startych ziemniaków. Z tak powstałej masy formujemy małe kulki i wrzucamy na gotującą się osoloną wodę; czas gotowania klusek zależy od ich wielkości i trwa przeważnie 5-10 minut od czasu ich wypłynięcia. Można je podawać z ciepłym mlekiem, ale według innej wersji – z tłuszczem i skwarkami.²⁵

Inne przepisy z kuchni chrzanowskiej są dostępne na stronie: https://www.chrzanow.pl/files/o-miescie/ksiazka_kucharska_2007caloc1.pdf

2.4. ROCZNY CYKL OBRZĘDÓW I ZWYCZAJÓW

Tradycyjne obrzędy ludowe ukształtowały się w wyniku długotrwałego scalania się komponentów, różnorodnych co do pochodzenia (rodzimych i obcych) i odmiennych co do czasu powstania (przedchrześcijańskich i związanych z chrystianizacją kraju). Do relikwów najdawniejszych (przedchrześcijańskich, słowiańskich) zalicza się m.in. obrzędy dziadów, obchodzenie wsi z gąlikami, oblewanie wodą. Na nie nałożyła się warstwa rytuałów rodem z klasycznej Grecji i Rzymu, z religii Wschodu oraz od sąsiadujących ze Słowianami plemion. Kolejną warstwę stanowiły zwyczaje i obrzędy wprowadzone wraz z religią chrześcijańską.²⁶

Zwyczaje i obrzędy można podzielić, ze względu na ich funkcję, na kilka grup:

- „przyrodnicze” poprzez które człowiek starał się wpłynąć na zjawiska przyrody;
- gospodarcze, hodowlane itp., mające na celu zapewnienie dobrych plonów, pomnażania zwierząt domowych, ochronę ich przed czarami, powodzenie we wszelkich zajęciach;

- gwarantujące człowiekowi zdrowie, powodzenie (również w zamążpójściu i ożenku), bogactwo;

- recepcyjne, czyli związane z przyjęciem osoby do określonej grupy, np. świeżo poślubionej kobiety do grupy kobiet zamężnych;

- religijne i kultowe.²⁷

Rok obrzędowy przedstawiany jest za zwyczaj zgodnie z kalendarzem liturgicznym, który w kościele rzymskokatolickim rozpoczyna się w pierwszą niedzielę adwentu.

2.4.1. Zima

Adwent jest czterotygodniowym okresem przygotowania się do Godów, czyli Bożego Narodzenia. Jego symbolem jest wieniec z czterema świecami, zapalonymi w kolejne niedziele adwentu. W tym czasie nie ma zwyczaju organizowania hucznych zabaw, ludzie więcej się modlą, chodzą na roraty, czyli pierwszą mszę o wschodzie słońca. Jest to msza ku czci Najświętszej Marii Panny, a jej nazwa pochodzi od słów hymnu śpiewanego w czasie nabożeństwa: *rorate coeli desuper* – spuśćcie rosę niebios.²⁸ Dzieci przybywają na nią z lampionami.

Na czas adwentu, 6 grudnia, przypada święto ku czci świętego Mikołaja. Rankiem tego dnia grzeczne dzieci mogą znaleźć pod poduszką prezent lub w ciągu dnia otrzymać go od osoby w stroju św. Mikołaja. Zwyczaj ten na Ziemi Krakowskiej znany jest od połowy XIX wieku, starszym zwyczajem było świętowanie tego dnia przez pasterzy, którym też św. Mikołaj patronuje.²⁹ Odkąd w 2007 roku Rada Miejska w Chrzanowie ustanowiła św. Mikołaja patronem Chrzano-

²⁵ Chrzanowskie gotowanie, Urząd Miejski w Chrzanowie, Chrzanów 2007, s.11. oraz Kulinarne wędrówki... s.37.

²⁶ J. Klimaszewska Doroczne obrzędy ludowe [w:] Etnografia Polski Przemiany kultury ludowej t. II pod red. M. Wydawnictwo PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1981, s.127.

²⁷ J. Klimaszewska, Doroczne obrzędy ludowe [w:] Etnografia Polski Przemiany kultury ludowej t. II pod red. M. Wydawnictwo PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1981, s.128 – 132.

²⁸ R. Hryń – Kuśmierk, Polskie tradycje doroczne, Publicat, Poznań 2005, s.18.

²⁹ J. Klimaszewska, Doroczne obrzędy ... s.148.

wa, ten dzień w mieście jest jeszcze bardziej wyjątkowy.

Niektórzy mieszkańcy Chrzanowa, tj. górnicy zatrudnieni w okolicznych kopalniach, np. w Libiążu, w Jaworznie, uroczście obchodzą też dzień św. Barbary (4 XII). Był zwyczaj, że orkiestra górnicza rankiem tego dnia budziła mieszkańców osiedli robotniczych. Zabawy górników tj. barbórki mają długą tradycję.

Świąteczne porządki zwyczajowo rozpoczynano od 13 grudnia. Z tym też dniem, który poświęcony jest św. Łucji, jest zwyczaj przepowiadania pogody na najbliższy rok. Jaka pogoda będzie każdego z dwunastu dni, jakie pozostały do Bożego Narodzenia, tak będzie się ona przedstawiać w kolejnych dwunastu miesiącach przyszłego roku.

Gody, czyli Święta Bożego Narodzenia zaczynają się w wieczór wigilijny tj. 24 grudnia, a kończą 6 stycznia w Święto Trzech Króli. Wszystkie cięższe prace powinny skończyć się zanim na niebie pojawi się pierwsza gwiazda.

Wystrój świąteczny. Do gospodarza należało tego dnia przyniesienie najpiękniejszych zielonych gałęzi jodły i zawieszenie ich u powały pod sufitem. Gałąź ozdabiano orzechami, jabłkami, „światami” wykonanymi z kolorowych opłatków. Taką ozdobioną gałąź nazywano w Polsce południowej podłaźniczką, podłaźnikiem, sadem, bożym drzewkiem, rajskim drzewkiem, wiechą.³⁰

W południowej Polsce podłaźniczkę przynosili też podłaźnicy przychodząc z życzeniami.³¹ Snopy zboża, przeważnie cztery: z żyta, pszenicy, jęczmienia i owsa, stawiano w kątach izby (po wieczerzy wigilijnej gospodarze wyciągali z nich słomiane wiązki

Świat z opłatków wykonany przez Władysławę Styrnę z Płazy

i sporządzali powrósła, potem kierowali się do sadu, by okręcić nimi drzewa owocowe „na dobry urodzaj”).

Choinka to ozdoba historycznie najmłodsza; pojawiła się na przełomie XVIII i XIX wieku, najpierw w miastach, na wsiach – dopiero w latach dwudziestych XX wieku. Dekorowano ją podobnie jak podłaźniczkę. Składanie pod nią prezentów było zwyczajem tylko w najbogatszych domach szlacheckich i mieszczańskich.³²

Szopki wywodzą się z jasełek (widowisk o Bożym Narodzeniu), którymi w średniowieczu uświetniano święta Bożego Narodzenia. Szopki krakowskie pojawiły się w połowie XIX wieku. Od 1937 roku, z przerwą wojenną, na Rynku Głównym przy pomniku Adama Mickiewicza organizowane są konkursy na najpiękniejszą szopkę. Szopki krakowskie tym różnią się od innych szopek polskich, że upodobniają swój wygląd do zabytkowych budowli Krakowa, a zwłaszcza gotyckiej wieży kościoła Mariackiego, kopuł kościołów barokowych, Barbakanu, itd. Szopkarstwo stało się w Krakowie specjalną dziedziną sztuki, którą uprawiają dzieci i dorośli.³³

Wieczerza wigilijna w wielu regionach Polski wyglądała/wygląda podobnie: taka sama pora jej rozpoczęcia, czyli pojawienie

³⁰ R. Hryń-Kuśmierk, *Polskie tradycje...* s.24

³¹ J. Klimaszewska, *Doroczne obrzędy ...* s.135.

³² Tamże, s.25

³³ oprac. na podstawie: T.Seweryn, *Tradycje i zwyczaje krakowskie*, Wyd. Artystyczno Graficzne, Kraków 1961, s.89, R. Hryń-Kuśmierk, *Polskie tradycje...* s.34,

się pierwszej gwiazdy, gromadzenie wokół stołu rodziny, zostawianie pustego miejsca, dzielenie się opłatkiem, zestaw potraw, do wykonania których używano zazwyczaj ziaren zbóż, maku, miodu, orzechów, grzybów, kapusty, fasoli, jabłek, suszonych owoców. Wigilijne potrawy z chrzanowskiej kuchni (m.in.: karp po żydowsku, karp gotowany w sosie, kompot z suszonych owoców z fasolą) można znaleźć: https://www.chrzanow.pl/files/0-miescie/ksiazka_kucharska_2007caloc1.pdf

Po zakończeniu kolacji gospodarze dzielili się resztkami potraw ze zwierzętami, dla których także przeznaczone były opłatki (dla odróżnienia – różowe). Na pasterkę wyruszali prawie wszyscy – pieszo, saniami, wozami. W pierwszy dzień Bożego Narodzenia nie podejmowano żadnych, nawet najłżejszych prac takich jak np. ścielenie łóżka. W drugi dzień świąt święcono owies, a na pamiątkę męczeńskiej śmierci patrona tego dnia, czyli św. Szczepana, który został ukamienowany, obsypywano nim także księdza po zakończeniu mszy.

Zazwyczaj od Szczepana, (czasem już od Wigilii) wędrowali po wsiach kołędnicy

- z **gwiazdą**; wędrowali z nią kilku- lub kilkunastoletni chłopcy od chałupy do chałupy śpiewając kołędy. Jeden nich niósł przymocowaną do kija gwiazdę (mogła być podświetlona). Zazwyczaj chłopcy wykonywali gwiazdę sami z papieru, przyozdabiali wycinankami, bibułkami, pomponami, frędzlami.³⁴

- z **szopką**, ta którą nosili ze sobą chłopcy kołędując po wsi przedstawiała zazwyczaj świętą rodzinę z Dzieciątkiem w otoczeniu trzech króli i zwierząt przybyłych pokłonić się Nowonarodzonemu;

- z **turoniem**; zwierzę to nie tylko w Pol-

sce, ale i całej Europie należy do najpopularniejszych w obrzędach, ponieważ uważane jest za ucieleśnienie siły zapładniającej. Celem obrzędu z turoniem jest obudzenie życia w przyrodzie i płodność ludzi. Przemawia za tym część widowiska z turoniem, jaką jest pozorowanie śmierci przez turonia, a następnie jego powrót do życia. Turonia odgrywa chłopak nakryty kocem, który niesie przed sobą drewnianą, potworkowatą głowę zwierzęcia z rogami. Otoczony jest grupą przebierańców, lub towarzyszy kołędnikom z gwiazdą lub szopką, z którymi wieczorną porą odwiedza domy prywatne, zagląda do gospody. Utrzymał się zwyczaj zbierania smakołyków ze świątecznego stołu lub drobnych pieniędzy za żarty Turonia oraz krótkie, często gruboskórne przedstawienia z jego udziałem.³⁵

W Krakowskim, kołędnicy i przebierańcy podsypując gospodarzy owsem wygłaszali:

*Na szczęście na zdrowie,
Na to Boże Narodzenie!
Coby wam się darzyło,
Wszystko dobrze rodziło,
W oborze, w komorze,
Wszędzie dobrze!
Coby wam się darzyły
Kury czubate, gęsi siodłate,
Tyle wołków, ile na dachu kołków,
Tyle cieliczek, co w lesie jedliczek,
coby wam się darzyły konie
z białymi nogami.
Cobyście orali czterema pługami,
Jak nie czterema, to trzema,
Jak nie trzema, to dwoma,
Jak nie dwoma,
To jednym, ale co godnym.
Sięgnijcie do pieca,
Wyjmijcie kołacza.
Sięgnijcie do skrzyni,*

³⁴ R. Hryń-Kuśmierk, Polskie tradycje ... s.34

³⁵ T. Seweryn, Tradycje... s.7.

Wyjmijcie pól świni,
Sięgnijcie na wyżkę,
Wyjmijcie masła łyżkę.
Za kołędę dziękujemy
I już od was idziemy,
Obyście zdrowi byli
Jak w niebie anieli!³⁶

Z kolei do gospodarza, który nie chciał przyjąć kołędników kierowano takie słowa:

Ażeby wam się nie urodziło żyto,
ani pszenica,
Tylko na piecu dzieci kopica!³⁷

W dniu 6 stycznia, czyli w Święto Trzech Króli zakańczające Gody, święcono kadzi-dło i kredeę, którą na następnie na drzwiach

Grupa kołędnicza Herody z Bołęcina z turoniem - Chrzanów, 2010 r. Małopolski Przegląd Grup Kołędniczych Herody

wejściowych pisano litery: K+M+B oraz datę bieżącego roku. Od tego dnia zaczynały się zapusty, czyli karnawał.³⁸

Zapusty to okres od święta Trzech Króli do Wielkiego Postu. Był i jest to czas ożywionych kontaktów towarzyskich, balów, maskarad, zabaw, kuligów. Wiele zabaw

odbywało się wtedy w karczmach. Obfity w wydarzenia był ostatni tydzień karnawału (ostatki), od Tłustego Czwartku do śledziówki, tj. kusego wtorku. W Tłusty Czwartek krakowskie przekupki urządzały babski comber, który czasem przeciągał się na kolejne dni. Kobiety m.in. „więziły” niezonałych mężczyzn za karę, że się nie ożenili, a uwalniały dopiero wtedy, gdy się wykupili; skłaniały młode mężatki do wkupywania się w grono dojrzałych kobiet. W 1836 roku babski comber został zakazany w Krakowie przez policję austriacką.³⁹

2.4.2. Wiosna

Czas wczesnej wiosny to początek nowego roku wegetacyjnego, do którego nawiązywały organizowane wówczas obrzędy i zwyczaje mające na celu zniszczenie zła, chorób i zimy. Należało do nich:

- **ścięcie śmierci**; widowisko to urządzali w Krakowie czeladnicy cechowi i żacy Akademii Krakowskiej. Główną postacią w widowisku był wysoki mężczyzna okryty białym prześcieradłem i doczepioną sztuczną trupa głową. Był on pochwycony przez śmiałków i doprowadzony przed wójta i ławników, którzy w grubych księgach odszukiwali nań sprawiedliwego wyroku, a było nim ścięcie głowy. Śmierć następnie zaprowadzano na plac, gdzie miała się odbyć egzekucja; towarzyszyło temu kołatanie w kołatki. Kat, ubrany w czerwone szaty, odrąbywał śmierci sztuczną głowę. Wtedy wysypywał się z niej popiół, a spod prześcieradła wyskakiwał kot, czyli dusza śmierci. Unicestwioną śmierć wkładano na wózek i wieziono z powrotem do wójta na świadectwo wykonania wyroku. Potem uczestnicy widowiska szli do karczmy na stypę.⁴⁰

³⁶ J. Gorzechowska, M. Kaczurbin, Mało nas, mało nas Polskie dziecięce zabawy ludowe, Nasza Księgarnia, Warszawa 1986, s.138

³⁷ R. Hryń – Kuśmirek, Polskie tradycje ... s.32

³⁸ H. Szymanderska, Polskie tradycje świąteczne, Świat Książki, Warszawa 2003, s.140,

³⁹ T. Seweryn, Tradycje i zwyczaje krakowskie, Wydawnictwo Artystyczno Graficzne, Kraków 1961, s.13

⁴⁰ Tamże, s.7.

- **topienie Marzanny**; Marzannę nazywano też Śmiercichą. Kukła Marzanny była wykonywana ze słomy, a następnie ubrana w kobiecy strój. Należało ją wyprowadzić poza granice wsi, zerwać ubranie i utopić albo spalić, aby przywołać wiosnę. Od XIX wieku zwyczaj ten zamieniał się w zabawę w której uczestniczyły głównie dzieci i młodzież. Obnosząc Marzannę po wsi śpiewano refren: *Marzanka rosta, aże urosta, jak sosna jak sosna*. Po dokonaniu egzekucji na Marzannie należało szybko oddalić się, nie oglądając za siebie. Wracając śpiewano: *Wynieśliśmy Marzaniczkę ze wsi, Przynieśliśmy zielony gaj do wsi!*⁴¹ Tego samego dnia, albo następnego wnoszone było przystrojone, zielone drzewko - symbol wiosny. Współcześnie topienie Marzanny ma miejsce 21 marca, tj. w dniu rozpoczęcia kalendarzowej wiosny.

Na czas wiosenny przypadają obchody Wielkiej Nocy, kiedy w określonych dniach Wielkiego Tygodnia mają miejsce tradycyjne zwyczaje i obrzędy:

- **Palmowa Niedziela** (lub Wierzbna, Kwietna); dzień ten rozpoczyna obrzędy Wielkiego Tygodnia wprowadzając w atmosferę wydarzeń, które doprowadziły do ukrzyżowania Chrystusa. Tego dnia święci się palmy, wykonywane z gałązek wierzby, z dodatkiem innych roślin, np. bukszpanu, barwinka, borówki, cisu, widłaka oraz kwiatów suszonych bądź z bibuły oraz wstążek. Współcześnie, zamieszkiwana przez Krakowiaków Zachodnich, Lipnica Murowana słynie z konkursów Palm Wielkanocnych; najwyższe prezentowane w konkursie palmy osiągały ponad 30 metrów. W Palmową Niedzielę odbywały się też widowiska wjazdu Chrystusa do Jerozolimy na osiołku.

W podkrakowskich wsiach (m.in. w Zielonkach, Bibicach) do dziś w gromadzie chodzą Pucheroki (nazwa od *pueri* - chłopiec). Mają stożkowate czapki z pióropuszem bibułkowych pasków opadających na twarz wysmarowaną sadzą. Ubrani są w kozuch odwrócony na wierzch futrem i przepasani słomianym powrośłem. Odwiedzając domostwa wygłaszają rymowane przemowy, w zamian za datki w naturze i drobne pieniądze. Zwyczaj ten, powszechny jeszcze w XVIII-wiecznym Krakowie, wprowadzili krakowscy żacy, którzy w ten sposób ratowali swoje skromne fundusze. Gdy w 1780 roku diecezja krakowska zabroniła im deklamowania „wierszyków prawie zawsze sensu nie mających”, przenieśli się na wieś, a tam zwyczaj ten przejęli miejscowi chłopcy.⁴²

- **Wielki Piątek**. Tego dnia przed wschodem słońca należało obmyć się w strumieniu, żeby zapobiec chorobom i zmartwieńiom. W sadach rozpalano ogniska, by dym

Niedziela palmowa - rynek w Chrzanowie

⁴¹ J. Gorzechowska, M. Kaczurbin, *Mało nas, Mało nas: Polskie dziecięce zabawy ludowe.* "Nasza Księgarnia", Warszawa 1978, s.124-125

⁴² T. Seweryn, *Tradycje*, s.22.

okadził drzewa owocowe, co miało chronić je przed szkodnikami. W podchrzanowskich Żarkach, w okresie międzywojennym, tego dnia jeszcze przed świtem, wtykano z dwóch stron pola ok. 15 cm palmowe krzyżyki. Ta czynność poprzedzona była odmówieniem pacierza.⁴³

W Wielkim Tygodniu obłężenie przeżywa Kalwaria Zebrzydowska, gdzie od XVII wieku odbywa się misterium męki Pańskiej, a apogeum tej uroczystości przypada na Wielki Piątek.

- **Wielka Sobota.** W tym dniu święci się pokarm raz ogień i wodę. Do koszyka tradycyjnie wkładane są: chleb, gotowane jajka, chrzan, szynka, kiełbasa, ser, masło, sól, baranek z cukru lub gipsu. W regionie krakowskim nie było zwyczaju zdobienia jaj, barwiono je używając łupin cebuli, pędów młodego żyta, kory dębowej.⁴⁴ Poświęcone pokarmy według tradycji powinny być spożywane dopiero w Niedzielę Wielkanocną. W kościele, przy ustrojonym grobie Chrystusa straż pełnią zazwyczaj strażacy, współcześnie w Chrzanowie też górnicy w galowych strojach. Tego dnia w Krakowie jest zwyczaj „chodzenia na groby” – odwiedzenie siedmiu Grobów Pańskich zapewnia zdrowie i pomyślność do kolejnych Świąt Wielkanocnych.⁴⁵

- **Wielka Niedziela;** msze rezurekcyjne do XVIII w. odprawiano w sobotę kończąc je o północy procesją trzy razy okrążając kościół, później rezurekcje odprawiano zazwyczaj o świcie⁴⁶. Procesjom towarzyszyły salwy ze strzelb, obecnie - z petard lub armatek. Po rezurekcji można było zasiąść do śniadania, złożyć sobie życzenia i podzielić

się święconką. Na wielkanocnym stole honorowe miejsce zajmuje jajko – symbol odradzającego się życia. Najpierw spożywano święcony chrzan, który według wierzeń miał wypalić zło, ale też był receptą na uchronienie się od zgagi, zagrażającej po obżarstwie jakie zazwyczaj miało miejsce tego dnia po długim poście. Jajko mogło być wręczone upatrzonej dziewczynie; jeśli ona je przyjęła a w zamian dała swoje oznaczało, że odwzajemnia uczucia. Resztki święconki dawano zwierzętom gospodarskim, a skorupki z poświęconych jaj zakopywano w ziemi. Dzień ten, podobnie jak Boże Narodzenie spędzano głównie w domu, wstrzymując się od wszelkiej pracy.⁴⁷

- **Poniedziałek Wielkanocny** („lany poniedziałek”); z tym dniem związany jest zwyczaj określany jako śmigus – dyngus. Dawniej śmigus i dyngus były dwoma odrębnymi zwyczajami. Dyngus to zwyczaj zbierania datków jako wykupu od oblewania wodą, zaś śmigus – uderzanie świeżą gałązką, najczęściej wierzbową.⁴⁸ W Płazie w poniedziałkowe popołudnie chodzili chłopcy z osmolonymi twarzami i obwinieci powróżkami (tzw. służali), czasem nosili ze sobą kozią głowę z rogami z przywiązaną doń deską. Odwiedzali domy wygłaszając zwyczajowe teksty i harcując po izbie; na odchodne dostawali datki. Z kolei w Wygiełzowie ten dzień zaczynało od poszukiwania bram, gdyż utrzymywał się tu zwyczaj chowania fragmentów ogrodzenia w najdziwniejsze miejsca.⁴⁹ W Poniedziałek Wielkanocny chodzono też „z ogródkiem”, czyli umajonym wózkiem na którym znajdowała się figurka baranka lub Jezusa. W Krakowie

⁴³ A. Oczkowska, Wybrane zagadnienia obrzędowości wielkanocnej Krakowiaków Zachodnich [w:] Dziedzictwo Krakowiaków Zachodnich o Pogranicza Krakowsko-Śląskiego, Chrzanów 2010, s.17.

⁴⁴ Tamże, s.18

⁴⁵ R. Dąbrowska, Kraków poznawany sercem i umysłem, Wydawnictwo Bliżej Przedszkola, Kraków 2011, s.68.

⁴⁶ R. Hryń – Kuśmierk, s. 60.

⁴⁷ oprac. na podstawie: A. Oczkowska, Wybrane zagadnienia ... s.21, R. Hryń-Kuśmierk, Polskie tradycje ... s. 63, H. Szymanderska, Polskie tradycje świąteczne, Świat Książki, Warszawa 2003, s.217.

⁴⁸ A.Oczkowska, Wybrane zagadnienia ... s.21.

⁴⁹ A.Oczkowska, Wybrane zagadnienia ... s.22.

„ogródek” ciągnęli chłopcy, ubrani w czapki krakowskie. W tym dniu w Krakowie od wieków odbywa się odpust zwany **Emaus** przy klasztorze Norbertanek na Zwierzyńcu, na pamiątkę wędrówki do miasteczka Emaus Zmartwychwstałego Chrystusa wraz z uczniami, którzy Go nie rozpoznali.

Boże Ciało, czyli uroczystość ku czci Najświętszego Sakramentu obchodzona jest w drugi czwartek po Zielonych Świątkach i trwa oktawę; znana na naszych ziemiach już od XIV wieku. W tym dniu ulicami miast i wsi przechodzą procesje. Pod baldachimem kapłan niesie złotą monstrancję z Najświętszym Sakramentem. Droga przed nim dekorowana jest płatkami kwiatów sypanymi przez małe dziewczynki, mali chłopcy dzwonią dzwoneczkami. Niesione są chorągwie i feretrony czyli figury świętych, niektórzy uczestnicy procesji ubrani są w stroje ludowe. Okna domów stojących na trasie procesji dekorowane są „świętymi” obrazami i kwiatami. Procesja zatrzymuje się przy czterech ołtarzach postawionych pod gołym niebem i udekorowanych m.in. gałęziami brzoź, które po odejściu procesji są odłamywane przez uczestników uroczystości, gdyż przypisuje się im właściwości ochronne i lecznicze.

W Krakowie w ostatnim dniu oktawy Bożego Ciała odbywa się zabawa zwana **Lajkonikiem**. Czas wymarszu Lajkonika wynika stąd, że według legendy właśnie podczas obchodów Bożego Ciała hordy tatarskie najechały na przedmieścia Zwierzyńca. Do obrony stanęli zwierzynieccy włóczkowie, trudniący się flisarstwem. Tatarzy nie dotarli do centrum Krakowa, bo dzielni włóczkowie skutecznie ich odparli. Jeden z nich ubrał się w strój pokonanego chana tatarskiego i z tryumfem wjechał do miasta; mieszkańcy

- najpierw zaskoczeni i oniemiaли - później zaczęli radośnie wiwatować na jego cześć.⁵⁰

Noc świętojańska to noc z 23 na dzień 24 czerwca, którego patronem jest św. Jan Chrzciciel; jest ona najkrótszą w roku. Wierzono, że zebrane wówczas zioła mają leczniczą i magiczną moc. Łopian i bylicę uważano za niezwykle skuteczne na wszelkie zło, w tym na czarownice, które tej nocy odbywają sabat; wieszano je więc nad drzwiami, wtykano w płoty i okna. Tej nocy szukano też legendarnego kwiatu paproci, który miał zakwitać tylko raz w roku, świecić niezwykłym blaskiem i obdarzać znalazcę bogactwem. Według wierzeń w noc świętojańską następuje oczyszczenie się wody i odtąd można kąpać się w rzekach i jeziorach. Głównym elementem obrzędowości świętojańskiej było palenie ognia; stos drzewa ustawiano zazwyczaj za wsią na wzgórzu. Chłopcy skakali ponad płonący ogień, a dziewczęta tańczyły i śpiewały pieśni, w których prosiły św. Jana o miłość i udane małżeństwo. Zwyczajem tej nocy było też puszczanie wianków na wodę. Dziewczyny przywiązywały je do deseczek, pośrodku zapalały ustawione świece i rzucały na wodę. Jeśli wianek został wyłowiony przez chłopca, wróżyło to szybki ślub i udane życie.⁵¹

2.4.3. Lato

Lato było porą bez większego świętowania, to czas ciężkiej pracy i zbierania plonów. Główne uroczystości w lecie związane są z Matką Boską.

- **Święto Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny** (czyli Matki Boskiej Zielnej) obchodzone jest 15 sierpnia; w kościołach w tym dniu święci się bukiety wykonane z ziół, kwiatów, zbóż i warzyw. W Kalwarii Zebrzydowskiej na drózkach odbywa się

⁵⁰ J. Adamczewski, Legendy starego Krakowa, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1985, s.28.

⁵¹ J.Klimaszewska, Doroczne obrzędy ...s.146.

wtedy tradycyjna procesja „zaśnięcia Maryi”. Figura Maryi niesiona jest w trumnie kilka kilometrów – od kaplicy Domku Matki Bożej do kościoła Grobu Matki Bożej. Procesja jest bardzo uroczysta, z udziałem kilkudziesięciu orkiestr i asyst procesyjnych.

Jest to też umowny dzień kończenia żniw – można zaczynać świętować dożynki. Wyróżniani byli żniwiarze pracujący najbardziej wydajnie; szli oni w orszaku dożynkowym jako pierwsi, odświętnie ubrani w stroje ludowe i w wieńcach na głowie, za nimi – żeńcy. Wszyscy razem, przy akompaniamencie muzyki i śpiewu, zmierzali do kościoła poświęcić wieniec dożynkowy oraz chleb wypieczony z zebranego zboża, które następnie składane były w darze właścicielowi pól. Ten nagradzał żniwiarzy i zaczynała się biesiada.⁵²

- **Święto Matki Boskiej Siewnej**; ma miejsce 8 września. Tradycyjnie tego dnia święcone było ziarno na siew. Gospodarz przed rzuceniem pierwszych ziaren w ziemię kropił ręce wodą święconą, a pierwszą garść nasion rozrzucał na kształt krzyża.⁵³

2.4.4. Jesień

Jesienią było więcej niż w lecie czasu na swaty i zaręczyny, a zebrane plony pozwalały urządzić wesele.⁵⁴ Długie jesienne wieczory spędzano na wspólnym przędzeniu, darcie pierza, którym towarzyszyło śpiewanie, a czasem – tańczenie. Z drugiej strony był to też czas, w którym częściej niż w inne pory roku, myśli ludzi kierowały się ku zmarłym. Pamięć o nich najwyraźniej ujawniała się w dniu Wszystkich Świętych i w Zaduszki.

- **Uroczystość Wszystkich Świętych i Zaduszki** poprzedzone były i są porządkowaniem grobów. Wierzono, że w Zaduszki du-

sze zmarłych są między żywymi. Zostawiano dla nich uchylone drzwi, w kuchni na stole pozostawiano jedzenie z kolacji, zabronione było szcucie, przędzenie, by nie zrobić duszy krzywdy ostrym przedmiotem. Ogień na grobach był i jest wyrazem pamięci o zmarłych. Wierzono, że jest im potrzebny do oczyszczenia się i ogrzania.

- **Wigilia św. Katarzyny (24,11,) i wigilia św. Andrzeja (29.11.)** to czas na wróżby dotyczące zazwyczaj spraw miłosnych. W wigilię św. Katarzyny wróżyli sobie chłopcy, 5 dni później – dziewczyny, których wróżby były bez porównania bogatsze. Listopad to dobry czas na wróżby, bo obecne wciąż między ludźmi duchy pomagały poznać tajemnice. Do najpopularniejszych wróżb należały:

- puszczenie na wodę dwóch listków mirtu, lub dwóch świeczek w łupinach orzechu; ich zetknięcie wróżyło złączenie z wybranym;

- lanie wosku (cyny bądź ołowiu) na wodę;

- podkładanie pod miski różnych przedmiotów. Podniesienie miski pod którą był różaniec oznaczało pójście do klasztoru, pierścionek – zaślubiny, ziemia – śmierć;

- przywoływanie do smacznych kęsów zwierząt domowych. Ta dziewczyna pierwsza wyjdzie za mąż od której pies najpierw wziął przysmak, ta – spod nóg której kogut najpierw wydziobał rzucone ziarna;

- wyciąganie po obudzeniu spod poduszki jednej spośród wielu karteczek z wypisanymi imionami chłopców;

- przekładanie butów w kierunku drzwi wejściowych; ta dziewczyna pierwsza wyjdzie za mąż, której but pierwszy znajdzie się za progiem.⁵⁵

⁵² R.Hryń-Kuśmierk, *Polskie tradycje...*, s.84-86.

⁵³ tamże, s.87.

⁵⁴ Tamże, s.87.

⁵⁵ J. Klimaszewska, *Doroczne obrzędy ...* s.148.

Podczas wróżb śpiewano:

*Andrzeju, Andrzeju,
Dziewczyn dobrodzieju!
Wolę swoją okaż
Najmilszego pokazać!*⁵⁶

W niedzielę najbliższą uroczystości św. Andrzeja tj. między 29 listopada a 3 grudnia znowu zaczyna się adwent, a wraz z nim kolejny rok liturgiczny z tym samym rytmem obrzędów i zwyczajów.

Znaczenie obrzędów:

- dawały człowiekowi poczucie bezpieczeństwa, umacniały wiarę we własne siły i skuteczność walki z wrogimi mocami (np. poświęcanie pokarmu);

- tworzenie i umacnianie więzi łączących członków rodziny, grupy lub mieszkańców (wigilia Bożego Narodzenia, Zaduszki);

- związane z niektórymi obrzędami wręczenie darów wyzwalało ludzką życzliwość, dawało możliwość wyrażenia uczuć przyjaźni, dawało poczucie przynależności do grupy;

- wyśmiewanie skąpych gospodarzy itp. miało znaczenie wychowawcze.⁵⁷

2.5. ZABAWY DZIECIĘCE

2.5.1. Wyliczanki

Celem wyliczank (tzw. „mętowania”) jest „wyznaczanie w dziecinnej zabawie osoby, która powinna wykonać jakąś czynność w chwili, gdy na nią przypadnie ostatni wyraz wymawianej rytmicznie formułki”⁵⁸ Inne, potoczne określenie wyliczank to „kurzy pacierz”, które znakomicie określa rytmiczne kiwanie głową podczas wyl-

czania, przypominające kurę wydziobującą ziarnka.⁵⁹ Cechą wspólną prawie wszystkich wyliczank jest ich skandowanie, przy czym najsilniej akcentowana jest pierwsza sylaba tekstu wyliczanki.

Wyliczanki też się starzeją i gdy są w niej np. liczebniki łacińskie *uno, duo...*, to można się spodziewać, że będą one słabiej przemawiać do współczesnych dzieci, które systematycznie w starzejące się wyliczanki wkomponowują nową treść. Poniżej zaprezentowano kilka dawnych wyliczank, które podzielono na dwie grupy: pierwsza grupa obejmuje wyliczanki mające na celu wybranie jakiegoś dziecka, np. jako goniącego w berku, druga – wyliczanki, które towarzyszyły konkretnym zabawom.⁶⁰

1) wyliczanki mające na celu wyłonienie dziecka:

*Trąf trąf
misia bella
misia Kasia
kafacela
misia a
misia be
misia Kasia
kaface!*

*ele mele dudki,
gospodarz malutki
gospodyni jeszcze mniejsza,
ale za to obrotniejsza!*

*ecie pecie,
gdzie jedzicie?
do Torunia,
kupić konia
bo w Toruniu*

⁵⁶ J. Gorzechowska, M. Kaczurbina, *Mało nas ...*, s.136

⁵⁷ J. Klimaszewska, *Doroczne obrzędy ...* s.132.

⁵⁸ J. Krzyżanowski: za: J. Gorzechowska, M. Kaczurbina, *Mało nas ...*, s.5.

⁵⁹ K. Pisarkowa, *Wyliczanki Polskie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1988, s.7.

⁶⁰ Wyboru dokonano ze zbioru K. Pisarkowa, *Wyliczanki ...* s. 13, 18, 27, 37, 98, 99; autorka tego rozdziału – mieszkanka powiatu chrzanowskiego – wybrała ze zbioru te, które pamięta ze swojego dzieciństwa, przypadającego na lata 60-te XX wieku, modyfikując niektóre według zapamiętanego ich przebiegu.

pięknie grają,
za pieniądze
wszystko dają

siedzi baba na cmentarzu
trzyma nogi w kałamarnicy
przyszedł duch, babę buch
baba w krzyk, a on znikł

ene due like fake
torba, borba esse smake
deus meus kosmateus
immo rele baks⁶¹

wpadła bomba do piwnicy,
napisała na tablicy
s-o-s, tyś jest wściekły pies

entliczek pentliczek
czerwony guziczek
na kogo wypadnie?
na tego bęc⁶²

2) wyliczanki towarzyszące konkretnym zabawom, np. dziecko, które zostało wybrane jako szukające w zabawie w chowanego, odwrócone do tyłu mówiło:

Pałka, zapałka, dwa kije,
kto się nie schował
ten kryje.
szukam!

Po słowie szukam odwracało się i zaczynało poszukiwania.

Skacząc przez skakankę należało równocześnie mówić:

Pan Sobieski miał trzy pieski
czerwony, zielony, niebieski

Po słowie niebieski należało wyrzucić skakankę za siebie i odgadnąć ile kroków

trzeba wykonać do leżącej w tyle skakanki. Wygraną była możliwość dłuższego skakania.

Zabawa typu „pokaż kolor” odbywała się przy wyliczance:

Siedzi anioł w niebie
pisze list do ciebie
Jakim atramentem on go pisał?

Ostatni wers tej wyliczanki był sylabizowany. Dziecko na które wypadła ostatnia sylaba powinno było podać jakiś kolor. Nazwa podanego koloru była sylabizowana, np. nie-bies-kim. Na kogo tym razem wypadła ostatnia sylaba, ten musiał pokazać, że ma przy sobie wskazany kolor, np. element ubrania, coś schowanego w kieszeni.

2.5.2. Zabawy z regionu krakowskiego

Jadwiga Gorzechowska i Maria Kaczurbina za charakterystyczne dla regionu krakowskiego uznały następujące zabawy: 1) Panie Sit, 2) Siedzi ptaszek na kole, 3) Żurawie, żurawie na onej murawie, 4) Ej osa, osa, 5) Śpiewa słowik, śpiewa.⁶³

Panie Sit⁶⁴

Zabawa ta była pierwowzorem dla zabaw z kategorii „Komórki do wynajęcia”. Na obwodzie koła zaznacza się miejsca dla uczestników zabawy, np. kładąc na podłodze okręgi bądź szarfy ułożone w formie okręgu. Podczas gdy w środku koła stoi Pan Sit, wszyscy śpiewają:

Panie Sit, Panie Sit
Pożycz mi sitka!
Tylko nim osieję!
Kosz jarego żytki!

⁶¹ K. Pisarkowa, s.27

⁶² tę wyliczankę K. Pisarkowa zaklasyfikowała do wyliczanek żydowskich K. Pisarkowa, Wyliczanki ... s.37

⁶³ J. Gorzechowska, M. Kaczurbina, Mało nas ... s.90 - 93

⁶⁴ Tamże, s.90 i 176 (zapis nutowy)

*A mój tata wielki majster,
Ja tam już nie taki
Bo mój tata robił sita,
a ja już przetaki*

lub

*Moja pani, moja pani,
pożyczaj mi sita!
Jeno Se osieję mały kąseczek żyta.*

Na znak dany przez Pana Sita wszyscy opuszczają swoje miejsce i obiegają koło, by ponownie stanąć na swoim miejscu. W tym czasie Pan Sit usiłuje zająć któreś z miejsc; ten komu Sit zajął miejsce zostaje Panem Sitem.

Siedzi ptaszek na kole⁶⁵

Wybrany przez wyliczankę dziecko – ptaszek stoi w środku, a pozostałe dzieci rozstawione są szeroko w kole lub w dwóch rzędach (ptaszek jest wtedy między rzędami). Przy słowach „Krakowiak się obrócić”, „Krakowiak się zatoczył” i aż „Krakowiak przyklęknął”, Ptaszek wykonuje określone gesty, które dzieci powinny od razu wier- nie odtworzyć. To dziecko, które się pomyli, płaci fant.

*Siedzi ptaszek na kole, kole,
I wygląda na pole, na pole.
Jak se ptaszek zanucił, zanucił,
Krakowiak się obrócił, obrócił, hej!*

*Siedzi ptaszek na drzewie, na drzewie,
Gałązeczka kolebie, kolebie.
Jak se ptaszek podskoczył, podskoczył,
Krakowiak się zatoczył, zatoczył, hej!*

*Siedzi ptaszek na wieży, na wieży,
Skrzydółkami uderzył, uderzył,
Uderzył się i jęknął, i jęknął,
Aż Krakowiak przyklęknął,
przyklęknął, hej!*

Żurawie, żurawie na onej murawie⁶⁶

Uczestnikami zabawy są chłopcy, którzy w środku koła na jednym miejscu składają swoje czapki. Czapek pilnuje wybrany przez wyliczankę chłopiec – żuraw, trzymający pasek lub jakiś rodzaj bicia. Chłopcy trzymając się za ręce śpiewają piosenkę:

*Żurawie, żurawie,
na onej murawie
co wy tu widzicie,
że nic nie mówicie?*

*Nie po waszej woli,
nie ma ojca w roli,
pojechał bez czapki
po garsteczkę soli.*

*Po garsteczkę soli,
po króbeczkę miodu,
nie będzie go doma,
aże do zachodu.*

Po zakończeniu śpiewania chłopcy rzucają się, by zdobyć jak najwięcej czapek (a zwłaszcza swoją), natomiast chłopiec- żuraw, odpędza pasem nacierających. Dziecko, któremu nie udało się zdobyć czapki, płaci fant.

⁶⁵ Tamże, s.91 i 176 (zapis nutowy)

⁶⁶ Tamże, s.91-92 i 177 (zapis nutowy)

Ej, osa, osa⁶⁷

Dzieci ustawiają się w rozłączonym kole, w jego środku staje „kupiec”. Dzieci trzymają w rękach tatarki (tj. kamyki, gałązki, listki) i poruszając się krokiem krakowiaka śpiewają:

*Ej, osa, osa, osa,
Ej, osa, osa, osa,
Kupiec: Po czemu tatarka?
Dzieci: Powiem ci ja, powiem:
Po sześć groszy miarka!
Ej, osy, osy, osy,
Ej, osy, osy, osy!
Kupiec: Nie mam wcale groszy
Dajcie mi talarki
Chociaż ze dwie miarki
Zasieję na polu,
Zbiorę bez kąkol.*

W tym momencie „kupiec” próbuje odebrać któremuś dzieci jego tatarki, a inne dzieci utrudniają mu to. Następuje wesoła ogólna gonitwa.

Śpiewa słowik śpiewa⁶⁸

Dzieci w parach wykonują taneczne figury krakowiaka. Chłopcy w tańcu śpiewają:

*Śpiewa słowik, śpiewa,
Nim słońeczko wschodzi.
Zatańczymy sobie,
Cóż to komu szkodzi.*

Chłopcy kłaniają się przed dziewczynkami, a te odśpiewują:

*Dębowe listeczki
na dół się spuszcza,
jeszcze moje nóżki
taneczka nie znają.*

Na obszarze zamieszkiwanym przez Krakowiaków Zachodnich najwięcej jest jednak zabaw ludowych uznawanych za wspólne dla całej Polski, np. Ojciec Wirgiliusz, Kono-
pie, Jaworowi ludzie. Zabawy te przebywały drogę z regionu do regionu objawiając się w różnych odmianach tekstu muzycznego i słownego.⁶⁹

⁶⁷ Tamże, s.91 – 92 i 177 (zapis nutowy)

⁶⁸ Tamże, s.92 – 93 i 177 (zapis nutowy)

⁶⁹ J. Gorzechowska, M. Kaczurbina, Mało nas ... s.4.

3. Propozycje zajęć z zakresu edukacji regionalnej w przedszkolu i klasach I-III szkoły podstawowej

3.1. SCENARIUSZE Z ELEMENTAMI METODY STORYLINE

Storyline to metoda w edukacji zintegrowanej, która umożliwia podejmowanie działań z różnorodnych dziedzin wiedzy i pozwala na twórcze poszukiwanie rozwiązań. Proponowana jest do pracy z dziećmi w klasach I-III oraz w przedszkolu. Kanwą wokół której organizuje się aktywność dzieci jest opowiadana im historia; może to być gotowa bajka, legenda albo opowieść wymyślona. Historia opowiadana jest dzieciom etapami, zatem na wstępie nauczyciel powinien wyodrębnić w niej tzw. epizody. Do każdego epizodu nauczyciel przygotowuje pytania kluczowe, które nie tyle powinny sprawdzać rozumienie wysłuchanego tekstu, co skłaniać do dyskusji, pobudzać do stawiania pytań.

Kolejny etap to propozycje aktywności dla dzieci nawiązujące do opowiedzianego epizodu. Mogą one dotyczyć rozmaitych sfer rozwoju dzieci. Taka stała, **uporządkowana struktura zajęć: fabuła/epizod – pytania kluczowe – proponowane aktywności, powtarza się aż do zakończenia historii.** Do zalet *storyline* należą: holistyczne podejście, równoległa stymulacja rozwoju intelektualnego, społecznego, moralnego oraz funkcja aktywizująca, prowadząca do większej samodzielności wychowanka.

Autorki tego opracowania postanowiły wykorzystać niektóre elementy metody *storyline* do zapoznawania dzieci z legendami o Krakowie i Ziemi Krakowskiej. Z uwagi na krótką formę wybranych legend zdecydowały nie wyodrębnić w nich epizodów, lecz potraktować każdą z legend jako odrębny epizod. Legendy krakowskie wspaniale się dopełniają, np. z legendy o dwóch wieżach kościoła Mariackiego można przejść płynnie do legendy o hejnale Krakowa, następnie do legend dotyczących tego, co dzieje się na Rynku Krakowskim – czyli o żołnierzach zaklętych w gołębie, o Lajkoniku itd. W ten sposób może powstać cykl połączonych ze sobą epizodów ukazujących legendarny Kraków, a także dalszy region zamieszkały przez Krakowiaków Zachodnich – jeśli uwzględnimy np. legendy niepołomickie, bocheńskie. Nauczyciel może wykorzystać każdą wersję legendy jaką dysponuje.

SCENARIUSZ NR 1 „O SMOKU WAWELSKIM” (SCENARIUSZ ZAJĘĆ DLA DZIECI W WIEKU 5-8 LAT)

Cele ogólne: zapoznanie dzieci z treścią legendy o smoku wawelskim, poznanie ciekawostek związanych z rzeźbą smoka wawelskiego, doskonalenie sprawności ruchowej, doskonalenie sprawności manualnej

Cele operacyjne - Dziecko: udziela odpowiedzi na temat legendy o smoku wawelskim, śpiewa piosenkę, wykonuje smoka wawelskiego z gipsu według instrukcji nauczyciela, (lub wykonuje smoka wawelskiego składając papierowe koła według instrukcji nauczyciela)

Pomoce dydaktyczne: tekst legendy o smoku wawelskim Jan Adamczewski (2009), O smoku wawelskim i o mądrym szewczyku [w:] Legendy Starego Krakowa. Kraków: Wydawnictwo Skrzat, s. 5-9, płyta CD z piosenką „Płynie Wisła, płynie”, ilustracje przedstawiające smoki azjatyckie

i smoki europejskie, tekst wyliczanki, ilustracja smoka wawelskiego, opakowania plastikowe (3 na jedną grupę), drewniane patyki (5 na jedną grupę), miski do rozrobienia gipsu, gazy, bandaże gipsowe, opakowania gipsu, rękawiczki ochronne, kolorowe kółka różnej wielkości, klej.

Przebieg:

Fabula:

Drogie Dzieci! Posłuchajcie opowieści! Prezentacja legendy o smoku wawelskim.

Pytania kluczowe:

- W jaki sposób szewczyk Skuba rozprawił się ze smokiem?
- Jaki wy mielibyście pomysł na pomoc mieszkańcom Krakowa?
- Do kogo wy zwróciłibyście się o pomoc gdybyście się znaleźli w sytuacji zagrożenia?
- Czy wiecie jaki inny „smog” zagraża dziś Krakowowi?
- Jak można walczyć ze współczesnym smogiem?

Aktywności:

a) **Śpiewanie piosenki** „Płynie Wisła, płynie”⁷⁰ – zwrotki 1,2 i 8 wraz z ilustrowaniem tekstu ruchem:

*Płynie Wisła, płynie
Po polskiej krainie 2x
Zobaczyła Kraków,
Pewnie go nie minie 2x*

*Jak go zobaczyła,
Wnet go pokochała 2x
A w dowód miłości,
Wstęgą opasała 2x*

*Płynie Wisła, płynie
Po polskiej krainie 2x
A dopóki płynie,
Polska nie zaginie 2x*

b) Rozmowa kierowana o smokach:

- *Kim są smoki?*
- *Z czym kojarzą się wam smoki?*
- *Jak mogą wyglądać smoki?* – prezentacja kilku ilustracji przedstawiających m. in. smoki azjatyckie (lung) i smoki europejskie
- *Czy wszystkie smoki są takie same? Czym mogą się różnić?*
- *Czy smoki istnieją naprawdę?*
- *Jak myślicie, co mogłoby się wydarzyć, gdyby smoki istniały naprawdę?*

⁷⁰ Tekst piosenki wraz z zapisem nutowym: R. Dąbrowska, Kraków poznawany sercem i umysłem. Dla dzieci nie tylko z Krakowa, Centrum Edukacyjne Bliżej Przedszkola, Kraków, 2011, s. 109.

c) **Zabawa ruchowa „Szewczyk”**⁷¹. Dzieci ustawione są w rozsympce. Za pomocą wyliczanki (patrz rozdział 3.1) zostaje wybrane dziecko – „szewczyk”, które stoi oddalone od pozostałych dzieci. Dziecko „szewczyk” oraz pozostałe dzieci śpiewają piosenkę, zwracając się do siebie. Po słowach: „Mój szewczyku kogo sobie złapiesz”, następuje gonitwa. Po złapaniu przez dziecko „szewczyka” następuje zmiana ról.

*Moi Państwo gdzie Wy tak idziecie?
Mój szewczyku idziemy na spacer.
Moi Państwo bućki podrzecie?
Mój szewczyku, a Ty nam naprawisz.
Moi Państwo, a kto mi zapłaci?
Mój szewczyku kogo sobie złapiesz.*

d) **Podanie informacji na temat rzeźby smoka wawelskiego w oparciu o jej ilustrację:** (Pomnik smoka wawelskiego został wykonany przez Bronisława Chromego w 1969 roku. Ma wysokość 6 m i stoi u podnóża Wzgórza Wawelskiego od 1972 roku. Rzeźba odlana jest z brązu i osadzona na dużym głazie. W 2005 roku można było zobaczyć smoka wawelskiego ziejącego ogniem wysyłając SMS-a. Obecnie smok wawelski ziejie ogniem przez całą dobę, w około dziesięciominutowych odstępach czasu).

e) **Praca plastyczna:** Wykonanie smoka wawelskiego z gipsu (na bazie konstrukcji z opakowań plastikowych i patyków drewnianych).

Inny wariant pracy plastycznej: Wykonanie smoka techniką orgiami płaskie z koła (można skorzystać z: Smok [w:] Dorota Dziamska „Papierowe zabawy. Kolekcja indywidualnego rozwoju 6+”, 2016, Warszawa: Nowa Era, s. 86- 87).

⁷¹ Tekst piosenki wraz z zapisem nutowym: U. Loba-Wilgocka (1992) Zabawa z piosenką. Poznań: Wydawnictwo Ars Nova, s.

SCENARIUSZ NR 2. „O KRAKOWSKICH GOŁĘBIACH” (SCENARIUSZ ZAJĘĆ DLA DZIECI W WIEKU 5-8 LAT)

Cele ogólne: zapoznanie dzieci z treścią legendy i ciekawostkami związanymi z krakowskimi gołębiami, zapoznanie z filmem edukacyjnym o gołębiami, doskonalenie koordynacji wzrokowo-ruchowej, doskonalenie sprawności manualnej

Cele operacyjne - Dziecko: udziela odpowiedzi na temat legendy o krakowskich gołębiami, uważnie ogląda film edukacyjny o gołębiami, śpiewa przyspiewkę ludową, wykonuje krakowskiego gołębia składając papierowe koła/ kartkę papieru według instrukcji nauczyciela

Pomoce dydaktyczne: tekst legendy o krakowskich gołębiami Jan Adamczewski (2009), O gołębiami – rycerzach księcia Probusa [w:] Legendy Starego Krakowa. Kraków: Wydawnictwo Skrzat, s. 24- 26)., laptop z filmem edukacyjnym o gołębiami, rzutnik, napisy: gatunki, teren zamieszkania, upierzenie, pożywienie, płyta CD z piosenką Przyleciał ptaszek z Łobzowa, płyta CD z melodią ludową *Ptaszek*, tekst wyliczanki, kolorowe kółka różnej wielkości, klej.

Fabuła

Drogie Dzieci! Posłuchajcie opowieści! Prezentacja legendy o krakowskich gołębiami.

Pytania kluczowe:

- Jak to się stało, że rycerze zostali zamieni w gołębie?
- Jak myślicie, czy warto wchodzić w układy z czarownicą, by osiągnąć swój cel?
- O czym mogą myśleć zaczarowane gołębie na rynku?
- Jak oceniasz zachowanie księcia Probusa?
- Wymyśl inne zakończenie tej legendy

Aktywności:

a) Zabawa ruchowa do piosenki „Przyleciał ptaszek z Łobzowa”⁷². Dzieci ustawione są w kole i poruszając się w rytm melodii (walczyka), śpiewają piosenkę:

*Przyleciał ptaszek z Łobzowa,
usiadł na Rynku Krakowa.
Asa tadarasa, asa tadarasa
usiadł na Rynku Krakowa.*

*A na tym Rynku w Krakowie
domy stanęły na głowie.
Asa tadarasa, asa tadarasa
domy stanęły na głowie.
I zatańczyły, raz, dwa trzy,
a ptaszek siedzi i patrzy.*

⁷² Tekst piosenki wraz z zapisem nutowym: Regina Dąbrowska (2011), Kraków poznawany sercem i umysłem. Dla dzieci nie tylko z Krakowa. Kraków: Centrum Edukacyjne Bliżej Przedszkola, s. 111

*Asa tadarasa, asa tadarasa,
a ptaszek siedzi i patrzy.
A kiedy się już napatrzył
to sam zatańczył raz, dwa, trzy.
Asa tadarasa, asa tadarasa
to sam zatańczył raz, dwa, trzy.*

b) Projekcja filmu edukacyjnego o gołębiach (można wykorzystać film pt. „Przyjaciele lasu-gołębie”: <https://vod.tvp.pl/video/przyjaciele-lasu,odc-44,21606478>. Scenariusz i reżyseria: Dorota Adamkiewicz, 2015, odcinek 44).

c) Rozmowa kierowana na podstawie informacji zapamiętanych z filmu. Nauczyciel umieszcza na dywanie hasła dotyczące bohatera filmu- gołębia:

- **gatunki:** m. in. miejskie, grzywacz, siniak i turkawka
- **teren zamieszkania:** m.in. skwery, małe parki, pola, linie wysokiego napięcia, las, gniazda z gałązek, dziupla w starych lasach
- **upierzenie:** strojne upierzenie (turkawka), niebieskoszare (grzywacz), sino-popielate z elementami fioletowo-różowymi (siniak), biały, niebieski, czarny, czerwony, szpakowaty, pstry (pocztowy).
- **pożywienie:** m. in. nasiona chwastów i ziarna zbóż (turkawka, grzywacz), m. in. nasiona i odpadki (miejski), m. in. zboża (pocztowy)

d) Podanie informacji na temat gołębi krakowskich: według szacunków ornitologów, liczba gołębi w Krakowie to 20- 40 tysięcy. W Krakowie jedna z ulic nosi nazwę „Gołębia”. Przy tej ulicy znajduje się m. in. budynek Uniwersytetu Jagiellońskiego. (na podstawie <http://krakow.naszemiasto.pl/artukul/zdjecia/ile-w-krakowie-jest-golebi-obwarzankow-lub-kosciolow,3712658,artgal,19785280,t,id,tm,zid.html>).

e) Zabawa krakowska *Ptaszek*⁷³ do melodii ludowej – jej opis w rozdziale 2.5.2. lub zabawa ruchowa *Oj, ty biały gołąbeczku*.⁷⁴ Dzieci ustawione są w kole, poruszają się w rytm melodii, śpiewając piosenkę. Po każdej zwrotce dzieci dobierają się w pary i naśladowują ruchem tekst piosenki:

*Oj, ty biały gołąbeczku,
oj, ty mały ptaszku,
czy widziałeś, czy słyszałeś,
jak to maczek sieją?
Oto tak sieją mak!*

*Oj, ty biały gołąbeczku,
oj, ty mały ptaszku,
czy widziałeś, czy słyszałeś,
jak to maczek kwitnie?*

⁷³ Tekst piosenki wraz z zapisem nutowym: J. Gorzechowska, M. Kaczurbina(1986) „Mało nas, Mało nas, Polskie zabawy ludowe”, Warszawa: Wydawnictwo Nasza Księgarnia, s. 91, 176.

⁷⁴ Tekst piosenki wraz z zapisem nutowym: Tamże, s. 52, 163.

Oto tak kwitnie mak!

*Oj, ty biały gołąbeczku,
oj, ty mały ptaszku,
czy widziałeś, czy słyszałeś,
jak to maczek dojrzewa?
Tak maczek dojrzewa!*

*Oj, ty biały gołąbeczku,
oj, ty mały ptaszku,
czy widziałeś, czy słyszałeś,
jak to maczek łamią?
Oto tak łamią mak!*

*Oj, ty biały gołąbeczku,
oj, ty mały ptaszku,
czy widziałeś, czy słyszałeś,
jak to maczek zbierają?
Tak maczek zbierają!*

*Oj, ty biały gołąbeczku,
oj, ty mały ptaszku,
czy widziałeś, czy słyszałeś,
jak to maczek młóć?
Oto tak młóć mak!*

*Oj, ty biały gołąbeczku,
oj, ty mały ptaszku,
czy widziałeś, czy słyszałeś,
jak to maczek jedzą?
Oto tak jedzą mak!*

Przy każdej kolejnej zwrotce inna para dzieci naśladuje ruchem tekst piosenki. Na zakończenie zabawy, wszyscy razem śpiewają:

*Oj, gołąbki, oj gołąbki,
oj, wy białe gołąbeczki,
oj, już dziobią, oj, już dziobią
mak do kruszyneczki!*

Dziecko, które wykona inny ruch, oddaje fant. Sposób odzyskania przedmiotu ustala grupa.

f) Praca plastyczna: Wykonanie gołębia z orgiami (można skorzystać z: Gołąb [w:] Pham Dinh Tuyen „Formy klasyczne. Origami. Azjatycka sztuka układania papieru”, wydawnictwo DELTA, s. 72– 73).

Inny wariant pracy plastycznej: Wykonanie gołębia z papieru (można skorzystać z: Gołąb [w:] Ewa Stadtmüller, Marzena Astramowicz „Kraków dla przedszkolaków”, 2008, Kraków: WIR Wydawnictwo i Reklama, s. 21).

SCENARIUSZ NR 3. „O PIERŚCIENIU KSIĘŻNEJ KINGI” (SCENARIUSZ ZAJĘĆ DLA DZIECI W WIEKU 5-8 LAT)

Cele ogólne: zapoznanie dzieci z treścią legendy o pierścieniu księżnej Kingi, poznanie piosenki „Kraży pierścień”, poznanie ciekawostek na temat Kopalni Soli w Wieliczce, doskonalenie sprawności manualnej.

Cele operacyjne - Dziecko: udziela odpowiedzi na temat legendy o pierścieniu księżnej Kingi, śpiewa piosenkę „Kraży pierścień”, słucha opowiadania nauczyciela o Kopalni Soli w Wieliczce, lepi pierścień św. Kingi z masy solnej.

Pomoce dydaktyczne: tekst legendy o pierścieniu księżnej Kingi: Jan Adamczewski (2009), O pierścieniu księżnej Kingi[w:] Legendy Starego Krakowa. Kraków: Wydawnictwo Skrzat, s. 42-43)., tekst piosenki „Kraży pierścień”, tekst wyliczanki „Ele mele, cukru wiele. Cztery funty, arkusz piąty” pierścień, sznurek, dane o Kopalni Soli w Wieliczce, miska, Składniki na masę solną: 1 szklanka soli, 1 szklanka mąki pszenne, ok. 1/2 szklanki wody, 1 łyżeczka oleju; po połączeniu wszystkich składników, wyrabiamy masę. (uwaga! dolewamy wody tak dużo, ile zabierze nam powstała masa), farby, pędzle, kubki z wodą.

Fabula:

Drogie Dzieci! Posłuchajcie opowieści! Prezentacja legendy o pierścieniu św. Kingi.

Pytania kluczowe:

- Jak myślicie, co to jest posag?
- Jakim darem św. Kinga obdarowała Polskę?
- W jaki sposób to zrobiła?
- Jakie właściwości ma sól i do czego służy?(nadaje smak, środek konserwujący)
- Jak wyglądałoby życie ludzi, gdyby nie było soli?
- Jak myślicie, jaki dar przydałby się współczesnej Polsce?

Aktywności

a) Zabawa w kole ze śpiewem „*Krąży pierścień*”⁷⁵. Dzieci ustawione są w kole, nauczyciel za pomocą wyliczanki⁷⁶ wybiera „szukającego”, który wchodzi do środka koła. Dzieci śpiewają piosenkę i przekazują sobie pierścień w kole lub przesuwają go na trzymanym sznurku, tak aby stojące w środku koła dziecko nie mogło go odnaleźć. Dziecko „szukający” po zaśpiewaniu piosenki wskazuje kto trzyma pierścień. Jeżeli odgadnie, zamienia się miejscami z dzieckiem u którego znalazło pierścień. .

*Krąży pierścień, krąży,
Wokoło siebie chodzi
A kto go dostanie,
Niech się z tym nie zdradzi.
Oj dana!*

*Krąży pierścień krąży
Ciągłe miejsce zmienia,
Nie patrz na mnie, nie patrz
Bo nie mam pierścienia!
Oj dana!*

b) **Rozmowa kierowana** na temat historii Kopalni Soli w Wieliczce na podstawie danych zawartych na stronie internetowej Kopalni Soli w Wieliczce w zakładce: Kopalnia wczoraj i dziś; <https://www.kopalnia.pl/o-kopalni/kopalnia-wczoraj-i-dzis>) (wykorzystanie rzutnika i rzutnika multimedialnego)

c) **Doświadczenie** - krystalizacja soli. Do 1/2 szklanki gorącej wody nauczyciel wsypuje ok. 1/4 szklanki soli, nieustannie mieszając (sól dodawać dotąd, aż roztwór będzie nasycony, czyli gdy mimo mieszania sól nie będzie się rozpuszczać). Otrzymany roztwór wlać do słoika na 3/4 jego wysokości. W środkowym miejscu patyczka (ołówka) zawiązać nitkę o długości wysokości słoika, a następnie położyć patyczek (oówek) na brzegach słoika, tak by zwisająca nitka była zanurzona w roztworze, sięgając dna słoika. Odstawić słoik w miejsce niedostępne, ale dobre do obserwacji. W miarę parowania wody na nitce zaczną osadzać się kryształki.

d) **Praca plastyczna** - ulepienie pierścienia św. Kingi z masy solnej, poprzedzone obserwacją dzieci sporządzania masy solnej. Po wyschnięciu, pomalowanie pierścienia według własnego pomysłu dziecka.

⁷⁵ Tekst piosenki wraz z zapisem nutowym: J. Gorzechowska, M. Kaczurbina (1986) „Mało nas, Mało nas, Polskie zabawy ludowe”, Warszawa: Wydawnictwo Nasza Księgarnia, s. 42, 159

⁷⁶ Ele mele, cukru wiele. Cztery funty, arkusz piąty Tekst wyliczanki za: J. Gorzechowska, M. Kaczurbina, „Mało nas, Mało nas, Polskie zabawy ludowe”, Warszawa 1986: Wydawnictwo Nasza Księgarnia, s. 13.

SCENARIUSZ NR 4. „O LAJKONIKU” (SCENARIUSZ ZAJĘĆ DLA DZIECI Z KLAS I-III)

Cele ogólne: zapoznanie dzieci z treścią legendy o Lajkoniku, zapoznanie z elementami stroju Lajkonika, poznanie przyśpiewki „Hej, na krakowskim rynku”, kształtowanie umiejętności czytania ze zrozumieniem i wyznaczenia trasy pokonywanej przez Lajkonika na konturowej mapie Krakowa, poznanie piosenki „Piosenka o Lajkoniku”, doskonalenie sprawności manualnej.

Cele operacyjne - Dziecko: udziela odpowiedzi na temat legendy o Lajkoniku, rozpoznaje i nazywa elementy stroju Lajkonika, śpiewa przyśpiewkę „Hej, na krakowskim rynku”, tańczy w środku koła w stroju Lajkonika, zaznacza trasę Lajkonika na konturowej mapie Krakowa, śpiewa „Piosenkę o Lajkoniku”, wykleja plasteliną lub koloruje postać Lajkonika.

Pomoce dydaktyczne: tekst legendy o Lajkoniku: Jan Adamczewski (2009), *O Lajkoniku, co Kraków przed Tatarami uratował*[w:] Legendy Starego Krakowa. Kraków: Wydawnictwo Skrzat, s. 23-25), strój Lajkonika, tekst przyśpiewki *Hej, na krakowskim rynku*, mapa konturowa miasta Krakowa, kredki, flamastry, tekst piosenki „Piosenka o Lajkoniku”, teksty wyliczników „Ja, ty, on, Fabijon, my, wy, oni, Fabijoni. A co robisz sam? Na skrzypeczkach gra”, „Ecie pecie gdzie jedziecie? Ele, mele na wesele!”, kolorowanka - postać Lajkonika, plastelina lub pastele olejne, guziki, cekiny, kolorowe piórka, kolorowa mulina, klej Magic, pędzle, miseczki.

Fabuła

Drogie Dzieci! Posłuchajcie opowieści! Prezentacja legendy o Lajkoniku.

Pytania kluczowe:

- Jak zachowali się włóczkowie wobec najeźdźcy?
- Czy Lajkonika można nazwać bohaterem? Jeśli tak/nie to dlaczego?
- W jaki sposób mieszkańcy dawnych miast mogli bronić się przed najeźdźcą?
- Przypomnij sobie inną legendę i powiedz, kto jeszcze i w jaki sposób uratował Kraków przed Tatarami

Aktywności:

a) **Śpiewanie piosenki** „Piosenka o Lajkoniku”⁷⁷ wraz z ilustrowaniem tekstu ruchem:

*„Jedzie Tatar na koniku,
macha pałką w lewo, w prawo,
ile śmiechu, ile krzyku,
mknie melodia nad tą wrzawą.
Ref. A ten konik to Lajkonik,
raz do roku hasa sobie,
parska, tańczy, biega, goni,
dokazuje tak w Krakowie.*

⁷⁷ Tekst piosenki wraz z zapisem nutowym: Regina Dąbrowska (2011), Kraków poznawany sercem i umysłem. Dla dzieci nie tylko z Krakowa. Kraków: Centrum Edukacyjne Bliżej Przedszkola, s. 109.

*A gdy już południe przyjdzie,
strażak z wieży trąbką błyśnie,
stój koniku, już nie cwałuj,
słuchaj naszego hejnału.*

*Ref. A ten konik to Lajkonik,
raz do roku hasa sobie,
parska, tańczy, biega, goni,
dokazuje tak w Krakowie.*

b) Nauczyciel prezentuje dzieciom wiersz „Lajkonik” [w:] Michał Rusinek (2018) *Krakowski rynek dla chłopców i dziewczynek*. Łódź: Wydawnictwo Literatura, s. 21.

*Kto spotyka lajkonika,
drży ze strachu jak osika
lub do bramy jakiejś zmyka!*

*Bo lajkonik swą buławą
bije w lewo, bije w prawo
i to zawsze z wielką wprawą!*

*Ejże! Nie ma się co bać,
wręcz należy dać się sprać:
kto dostanie pałką w bok,
będzie szczęście mieć przez rok.*

c) Nauczyciel wykorzystując laptop i rzutnik multimedialny prezentuje dzieciom strój Lajkonika: <http://muzea.malopolska.pl/obiekty/-/a/26855/1139518> dokładnie omawiając elementy stroju.

(dawniej nazywany Konikiem Zwierzynieckim, strój zaprojektowany przez Stanisława Wyspiańskiego w 1904 roku, obecnie używana jest wierna kopia, a pierwowzór znajduje się w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, waga 40 kg; elementy ubioru jeźdźca m. in.: kaftan z karminowego płótna, czerwony kontusz, białe rękawiczki, szpiczasta czapka zakończona półksiężycem i ozdobiona koralikami, buty z chlewkami, skórzana buława w dłoni; konik składa się m. in. z drewnianej głowy i ramy osłoniętej kapą, tułów okryty jest haftowanym bordowym czaprakiem, dolna część zawiera metalowe półksiężyce i dzwoneczki, które zwisają nad samą ziemią. Pochód Lajkonika odbywa się co roku w Krakowie w oktawę święta Bożego Ciała)⁷⁸ oraz wyjaśnia, że dotknięcie buławą przez Lajkonika przynosi szczęście i pomyślność.

⁷⁸ Opracowanie na podstawie: <https://muzea.malopolska.pl/czy-wiesz-ze/-/a/10191/stroj-lajkonika>, <http://muzea.malopolska.pl/obiekty/-/a/26855/1139518> (Data dostępu: 13.10.2018).

d) Zabawa w kole ze śpiewem. Dzieci stoją w kole i śpiewają przyśpiewkę *Mariackie hejnały*.⁷⁹ Wybrane dziecko⁸⁰ otrzymuje buławę i cwałuje w środku koła.

*Hej, na krakowskim rynku
maki i powoje (bis)
chłopcy i dziewczęta, malowane stroje (bis)
Ref. Nasz Lajkonik, ten Lajkonik
po Krakowie ciągle goni.
Lajkoniku, laj, laj (bis)
Poprzez cały kraj, kraj (bis)*

*Hej, na Krakowskim Rynku
kręcą się górale (bis)
sprzedają serdaki, kupują korale (bis)
Ref. Nasz Lajkonik, ten Lajkonik
po Krakowie ciągle goni.
Lajkoniku, laj, laj (bis)
Poprzez cały kraj, kraj (bis)*

*Hej, na krakowski rynek
gołębie zleciały (bis)
słysząc jak tam grają mariackie hejnały (bis)
Ref. Nasz Lajkonik, ten Lajkonik
po Krakowie ciągle goni.
Lajkoniku, laj, laj (bis)
Poprzez cały kraj, kraj (bis)*

e) Praca plastyczna: Wyklejenie plasteliną szablonu Lajkonika. Można go jeszcze bardziej powiększyć na xero). Następnie dekorowanie kolorowymi cekinami, guzikami oraz nitkami muliny. Przystrojenie grzywy konika pióropuszem – kolorowymi piórkami. Inny wariant pacy plastycznej: malowanie szablonu Lajkonika pastelami olejnymi.

⁷⁹ Tekst piosenki wraz z zapisem nutowym: Regina Dąbrowska (2011), Kraków poznawany sercem i umysłem. Dla dzieci nie tylko z Krakowa. Kraków: Centrum Edukacyjne Bliżej Przedszkola, s. 105.

⁸⁰ Wybór dziecka na podstawie wylizanki: *Ja, ty, on, Fabijon, my, wy, oni, Fabijoni. A co robisz sam? Na skrzypeczkach gram!* za: J. Gorzechowska, M. Kaczurbina „Mało nas, Mało nas, Polskie zabawy ludowe”, Warszawa 1986: Wydawnictwo Nasza Księgarnia, s. 9.

3.2. SCENARIUSZE DO ZABAW TROPIĄCYCH

Zabawa tropiąca polega na szukaniu, tropieniu; przebiega według ściśle określonego porządku. Pojęcie tropienie można rozumieć jako podążanie za znakami lub za pozostawionymi śladami. Do czynności tropienia należy dzieci przygotować poprzez kształtowanie i rozwijanie umiejętności dostrzegania różnych śladów w najbliższym otoczeniu. Istotną rolę w zabawie tropiącej odgrywa przewodnik, który pozostawia dla dzieci m. in. listy, rysunki, w których zawarte są zadania i instrukcje. Przewodnikiem może być m. in. postać fikcyjna, bohater literatury dziecięcej, pacynka. Ponadto, w zabawie tej można proponować dzieciom wykonanie różnorodnych zadań, które wypełnią przerwy w tropieniu, a poprawne ich wykonanie będzie stanowiło warunek do kontynuowania działania. Wyróżnić można następujące propozycje ćwiczeń m. in. takie jak: ruchowe, rytmiczno-muzyczne, percepcji słuchowej oraz rozwiązywanie działań matematycznych. Elementy zabawy tropiącej stanowią: znaki (strzałki, rysunki, kartoniki przedstawiające ślady stóp, rebusy obrazkowo-wyrazowo-cyfrowe, listy), zadania (dostosowane do możliwości rozwojowych dzieci, zróżnicowane i atrakcyjne) i skarb (materialny lub niematerialny). Schemat zabawy tropiącej jest następujący: temat, opis warunków terenowych, rodzaj tropu, wprowadzenie do zabawy – postać przewodnika, zadania rozpisane na poszczególne etapy, treść listów, instrukcji, odnalezienie celu, skarbu (materialnego np. buławy Lajkonika lub niematerialnego np. zaproszenia na bal w przedszkolu). Zaproszenie i atmosfera tajemniczości, a także dziwne znaki, ślady wzbudzają u dzieci zainteresowanie i chęć uczestnictwa w zabawie. Skarb niespodzianka, dodatkowo motywuje dzieci do podejmowania działań w ramach wysiłku fizycznego i intelektualnego.⁸¹

SCENARIUSZ NR 5. ZABAWA TROPIĄCA „BUŁAWA LAJKONIKA”

Przygotowanie: Wcześniej należy zapoznać dzieci z treścią legendy *O Lajkoniku, co Kraków przed Tatarami uratował*

Do przeprowadzenia zabawy tropiącej potrzebne będą: treść zagadki o Lajkoniku, ilustracje zabytków Krakowa i ich nazwy, konturowa mapa miasta Krakowa, flamastry, płyta CD z muzyką, woreczek z żołądziami, kasztanami i kamykami), 2 pocięte widokówki i tekst piosenki „*Mariackie hejnały*”⁸², drewniana buława (wykonana przez nauczyciela).

Ślady: kolorowe wstążki, paski kolorowej bibuły

Miejsce zabawy: sala przedszkolna

Przebieg tropienia: Nauczyciel czyta list od Lajkonika:

„Drogi Dzieci! Mam ogromny problem. Niestety, zagubiłem gdzieś moją buławę, która symbolizuje pomyślność. Bez niej nie będę mógł biegać po Krakowie. Czy możecie mi pomóc ją odnaleźć? Lajkonik

Następnie dzieci idąc za śladami kolorowych wstążek i pasków kolorowej bibuły odnajdują koperty z ilustracją Lajkonika, w których zostały przygotowane zadania:

⁸¹ Opracowano na podstawie: B. Muchacka, I. Suchanek (2000) Zabawy tropiące w edukacji przedszkolnej. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne, s. 7-25.

⁸² Tekst piosenki wraz z zapisem nutowym: Regina Dąbrowska (2011), Kraków poznawany sercem i umysłem. Dla dzieci nie tylko z Krakowa. Kraków: Centrum Edukacyjne Bliżej Przedszkola, s. 105.

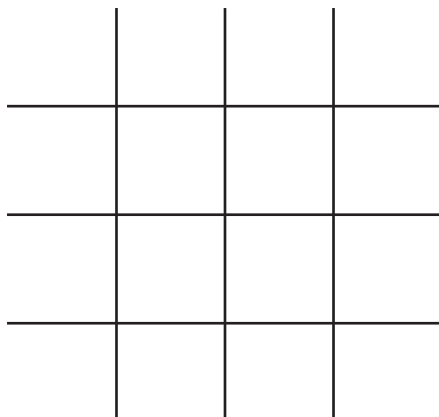
Zadanie 1. Rozwiązanie zagadki o Lajkoniku (można wykorzystać zagadkę „Lajkonik” [w:] E. Skorek (2005), Księga zagadek. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 150).

*Jaki konik z berłem w dłoni
podkówkami nie zadzwoni?
Tylko parą ludzkich nóg
Stuka o krakowski bruk?*

Zadanie 2. Podanie rymów do wyrazu „koń”.

Zadanie 3. Naniesienie na konturową mapę Krakowa trasy pochodu Lajkonika (według opisu czytanego przez nauczyciela) Zał. 1.

Zadanie 4. „Sudoku krakowskie”. Dzieci otrzymują 4 zestawy 4 ilustracji (np. herb miasta Krakowa, smok wawelski, Wawel, kościół Mariacki). Zadaniem dzieci jest ułożenie ilustracji „w danej linii, jednak obrazki w jednej linii pionowej i poziomej nie mogą się powtórzyć. W jednej linii każdy obrazek musi być inny”.

Zadanie 5. Haracz dla Lajkonika. W woreczku (sakiewce) są przygotowane żołądźcie (8), kasztany (10), kamyki (4) – dzieci wyodrębniają zbiory, przeliczają czego jest najwięcej; podają sumę całego haraczu.

Zadanie 6. Złóż w całość widokówki. Części z dwóch pociętych widokówek (o tematyce krakowskiej) są wymieszane. Zadaniem dzieci jest poprawne ich ułożenie i nazwanie tego, co przedstawiają.

Następnie dzieci poszukują kolejnych śladów. Tym razem, ślad urywa się przed kącikiem książki. Za książkami znajduje się mała skrzyneczka, w której ukryty został skarb: drewniana buława Lajkonika.

Na koniec nauczyciel zaprasza dzieci do wspólnego śpiewania piosenki „Mariackie hejnały”. Wybrane dziecko na podstawie wyliczanki⁸³, otrzymuje buławę i wciela się w postać Konika Zwierzynieckiego, tańcząc w środku koła. Gdy Lajkonik dotknie buławą wybrane dziecko, wówczas ono zostaje Lajkonikiem.

⁸³ Ja, ty, on, Fabijon, my, wy, oni, Fabijoni. A co robisz sam? Na skrzypczkach gram! Tekst wyliczanki za: J. Gorzechowska, M. Kaczurbińska, „Mało nas, Mało nas, Polskie zabawy ludowe”, Warszawa 1986: Wydawnictwo Nasza Księgarnia, s. 9.

„Lajkonik wyrusza szlakiem triumfalnego pochodu Włoczków ze Zwierzyńca, spod klasztoru Norbertanek i – tak jak wówczas – wkracza ulicą Zwierzyniecką do miasta. Zatrzymuje się po drodze przy Plantach, gdzie niegdyś w murach miejskich była Brama Wiślna, wykonuje tradycyjny taniec i idzie dalej ulicami Franciszkańską i Grodzką do Rynku Głównego. Harcuje wokół Rynku i lekko uderza drewnianą buławą każdego. (...) Przed wieżą ratuszową Lajkonik wita prezydenta miasta i wręcza mu symboliczny haracz – garść monet i puchar wina. Lajkonik wznosi toast za pomyślność Krakowa i jego prezydenta. Po tej ceremonii Konik Zwierzyniecki wykonuje piękny taniec z wielką chorągwią i rozpoczyna się ogólna zabawa. I tak jest co roku”⁸⁴.

SCENARIUSZ NR 6. ZABAWA TROPIĄCA „SZUKAMY SMOKA WAWELSKIEGO”

Przygotowanie: Wcześniej należy zapoznać dzieci z treścią legendy *O smoku wawelskim i o mądrym szewczyku*. Wytyczenie trasy tropienia za pomocą ogromnych śladów łap i umieszczenie na trasie kopert z 5 zadaniami oraz skarbu – kolorowanek smoka dla każdego dziecka. Do przeprowadzenia zabawy tropiącej potrzebne będą: 6 kopert, ilustracje smoka wawelskiego, pojemniki (nieprzezroczyste), w których możemy umieścić np. laskę wanilii, liście mięty, skórkę pomarańczy, goździki; pojemniki, łupiny orzechów, rybie łuski, plansza przedstawiająca fragmenty sylwet owieczek schowanych za np. domkiem, kępą trawy, drzewami, kartki, flamastry, kolorowanki z sylwetą smoka wawelskiego dla każdego dziecka.

Ślady: kartoniki przedstawiające ogromne ślady łap, ślady stóp ludzkich, ślady łap psa

Miejsce zabawy: sala przedszkolna, ogród przedszkolny

Przebieg tropienia:

Nauczyciel czyta list od szewczyka Skuby:

„Drogie Dzieci! Mam ogromny problem. Wiem, jak przechytryć smoka i uratować mieszkańców Krakowa, ale nie wiem gdzie on mieszka. Czy możecie mi pomóc go wytropić?” Szewczyk Skuba

Nauczycielka mówi, że smok powinien pozostawić jakieś ślady. Dzieci rozbiegają się po sali i znajdują kartoniki przedstawiające ogromne ślady łap, stóp ludzkich i łap psa. Po ustaleniu, które z nich mogą być śladami smoka, po tych śladach dzieci udają się do szatni a następnie do ogrodu przedszkolnego. Następnie dzieci idąc za śladami ogromnych łap, starają się odnaleźć ukryte przez nauczyciela koperty z zadaniami. Na każdej kopercie widnieje ilustracja smoka wawelskiego.

Zadanie 1. „Spróbujmy wytropić smoka po zapachu!” – dzieci stoją w kole z zamkniętymi oczami. Nauczyciel przykłada każdemu dziecku pojemniczek z zapachową zawartością. Zadaniem dzieci jest odgadnięcie, co tak pachnie.

⁸⁴ Jan Adamczewski (2007), *O Lajkoniku, co Kraków przed Tatarami uratował* [w:] *Opowieści Starego Krakowa*. Kraków: Wydawnictwo Skrzat, s. 23- 25.

Zadanie 2. „Skóra smoka ma łuski. Spróbujcie je odnaleźć?” – nauczyciel dzieli dzieci na dwie grupy za pomocą dowolnej wyliczanki.⁸⁵ Następnie każda grupa otrzymuje pojemnik wypełniony łupinami orzechów, wśród których należy odnaleźć rybnie łuski.

Zadanie 3. „Niedaleko smoczej jamy można zobaczyć owieczki. Spróbujcie je policzyć?” – nauczyciel prezentuje planszę, na której znajdują się fragmenty sylwet owieczek schowanych za np. domkiem, kępą trawy, drzewami. Dzieci mają za zadanie odszukać wszystkie owieczki i je policzyć.

Zadanie 4. „Już jesteśmy niedaleko! Czy widzicie gdzieś ognisty oddech smoka? Spróbujcie policzyć, ile razy w ciągu godziny smok wawelski wydobywa ognisty oddech, wiedząc, że zięje ogniem w odstępach dziesięciominutowych” – dzieci wykonują obliczenia.

Zadanie 5. „Jesteśmy na miejscu, aby wywołać smoka z jamy, należy podać jak najwięcej smoczyczych rymów. Do dzieła!”. (Ślad urywa się przy piaskownicy). Dzieci szukają rymów do słowa „smok” (np. skok, lok, sok, bok, blok, krok, kok, mrok).

Po podaniu jak największej liczby rymów, nauczyciel odsłania płachtę przykrywającą piaskownicę i wyjmuje skarb – kopertę z ilustracją smoka wawelskiego, której znajdują się kolorowanki z sylwetą smoka wawelskiego dla każdego dziecka.

3.3. INNE SCENARIUSZE

SCENARIUSZ NR 7. „KRAKOWIACY- ALBOŚMY TO JACY TACY!”

(SCENARIUSZ ZAJĘĆ DLA DZIECI W WIEKU 5-8 LAT)

Cele ogólne: rozwijanie zainteresowania kulturą własnego regionu, zapoznanie z przyśpiewkami: „Krakowianka” i „Krakowiak- albośmy to jacy tacy”, poznanie elementów stroju damskiego i męskiego krakowiaków zachodnich, doskonalenie koordynacji wzrokowo-ruchowej, doskonalenie sprawności manualnej.

Cele operacyjne - Dziecko: śpiewa przyśpiewkę „Krakowianka” i „Krakowiak” - albośmy to jacy tacy”, śpiewa piosenkę „Moja Krakowianko”, przestrzega reguł zabawy, porusza się w kole w rytm muzyki, udziela odpowiedzi na temat okazji sprzyjających noszeniu stroju ludowego, rozpoznaje i nazywa elementy stroju damskiego i męskiego Krakowiaków Zachodnich, potrafi zaprojektować strój regionalny żeński i męski.

Pomoce dydaktyczne: płyta CD z przyśpiewkami „Krakowianka” i „Krakowiak” - albośmy to jacy tacy”, karta pracy dla każdego dziecka „Strój regionalny Krakowiaków Zachodnich” (Zał. 1), nożyczki, klej, drewniane łyżki (jedna dla każdego dziecka), skrawki kolorowych tkanin, papier kolorowy, guziki, tasiemki, kolorowe piórka, klej magic, ilustracje przedstawiające strój żeński i męski Krakowiaków Zachodnich.

⁸⁵ Teksty wyliczanek za: J. Gorzechowska, M. Kaczurbin, „Mało nas, Mało nas, Polskie zabawy ludowe”, Warszawa 1986: Wydawnictwo Nasza Księgarnia.

Proponowany przebieg:

1. Nauka przyśpiewek „Krakowianka”⁸⁶ i „Krakowiak – Albośmy to jacy tacy”⁸⁷. Dzieci ustawione są w dwóch rzędach: chłopcy i dziewczynki, po przeciwnych stronach sali. Dziewczynki i chłopcy śpiewają przyśpiewki i poruszają się w rytm muzyki. Dziewczynki poruszają się wraz z rękami zwiniętymi w pięści opartymi na biodrach, a chłopcy z lewą ręką zwiniętą w pięść opartą na biodrze i prawą ręką uniesioną w górę w skos.

Krakowianka:

*Jestem sobie krakowianka,
po krakowsku ubrana,
od wieczora do poranka,
śpiewam sobie, oj dana.
Ref. Hop, hop, dana da,
dana, dana, oj dana.*

*Mam gorsecik granatowy,
wyszywany w piękny wzór,
mam pęk wstążek kolorowych
i koralu długi sznur.
Ref. Hop, hop, dana da,
dana, dana, oj dana*

*Krakowiak- Albośmy to jacy tacy...
Albośmy to jacy tacy,
chłopcy Krakowiacy!
Czerwona czapeczka,
na cal podkóweczka,
i biała sukmana,
dana, moja dana.
(...)*

*Pawie pióra u czapeczki
I spineczki i wstążeczki.
Z płótna zaś koszula
szyli ją matula.
Do niej wstążka dana,
Dziewczyno kochana.*

2. Rozmowa z dziećmi na temat „Przy jakich okazjach zakłada się strój ludowy?”

(święta regionalne, państwowe i kościelne, występy zespołów folklorystycznych, procesje i inne szczególne okazje w zależności od zwyczajów regionalnych. Zaznaczenie, że dawniej stroje regionalne były wkładane częściej niż obecnie.

⁸⁶ Tekst przyśpiewki wraz z zapisem nutowym: Regina Dąbrowska (2011), Kraków poznawany sercem i umysłem. Dla dzieci nie tylko z Krakowa. Kraków: Centrum Edukacyjne Bliżej Przedszkola, s. 100.

⁸⁷ Tamże, s. 89.

3. Zapoznanie dzieci z elementami stroju damskiego i męskiego krakowiaków zachodnich. Omówienie poszczególnych elementów i zapoznanie dzieci z nieznanymi nazwami, np.:

celender – kapelusz męski o wysokiej zwężającej się ku górze główce

chwasty – kupki równo przyciętych nitek służące do ozdoby

kabat – krótkie okrycie męskie przypominające marynarkę

kaftan – męska kamizelka sięgająca kolan

kaletki – trapezowe, pięcioboczne lub zaokrąglone patki doszywane do dolnej części gorsetu

magierka – męska czapka z wywiniętym otokiem

rogatywka – czerwona, męska czapka, czterokątna, zdobiona pawim piórem.⁸⁸

4. Pokaz zakładania chusty czepcowej. Dużą chustę kwadratową składa się po przekątnej i kilka razy zakłada tworząc szeroką listwę; dłuższe końce ułożonej na głowie chusty krzyżuje się w tyle, po czym wiąże nad głową w ozdobny węzeł.⁸⁹

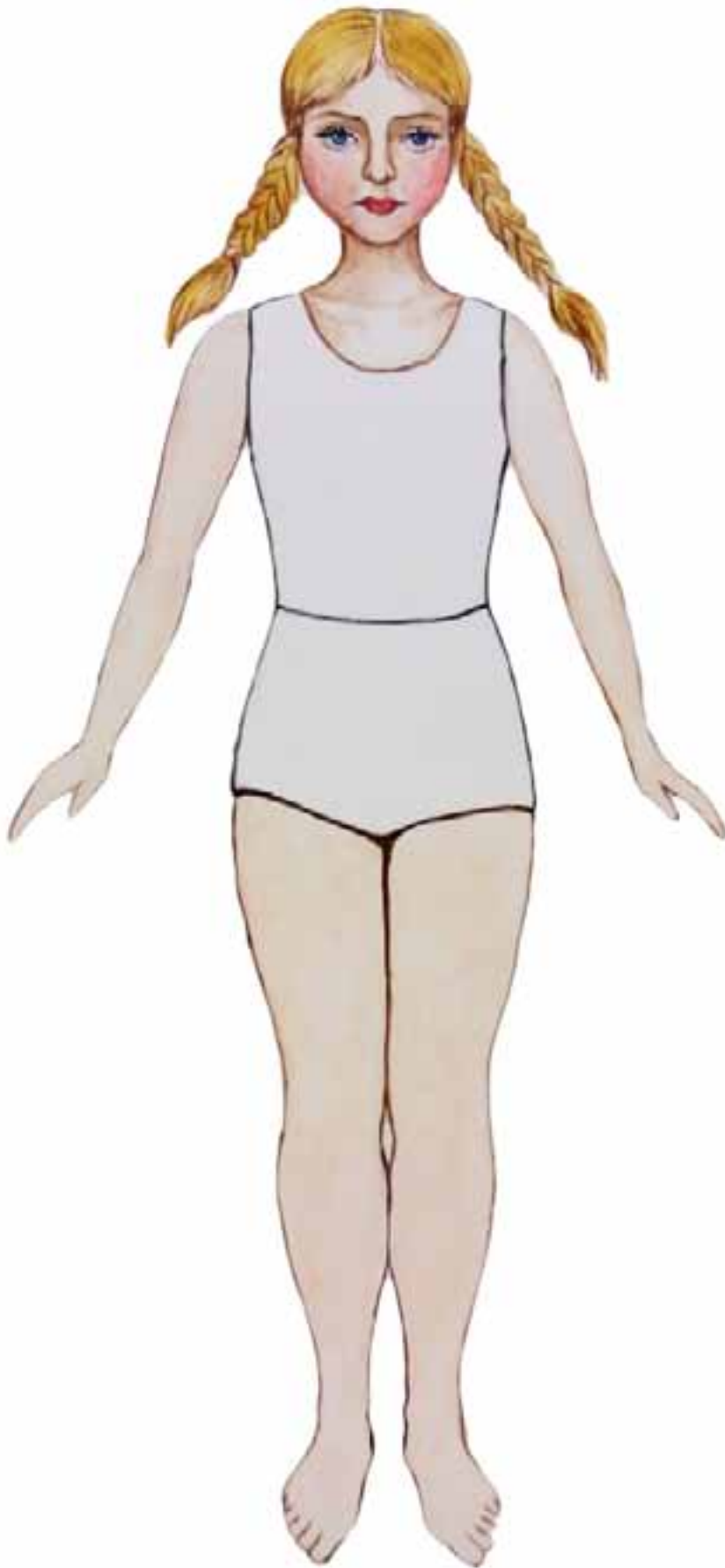
5. Wykonanie karty pracy: wycięcie postaci dziecięcych oraz poszczególnych elementów stroju krakowskiego, dopasowanie części stroju chłopca i dziewczynki oraz przyklejenie ich w odpowiedniej kolejności zakładania.

Inny wariant: Projekt stroju regionalnego wykorzystaniem drewnianych łyżek.

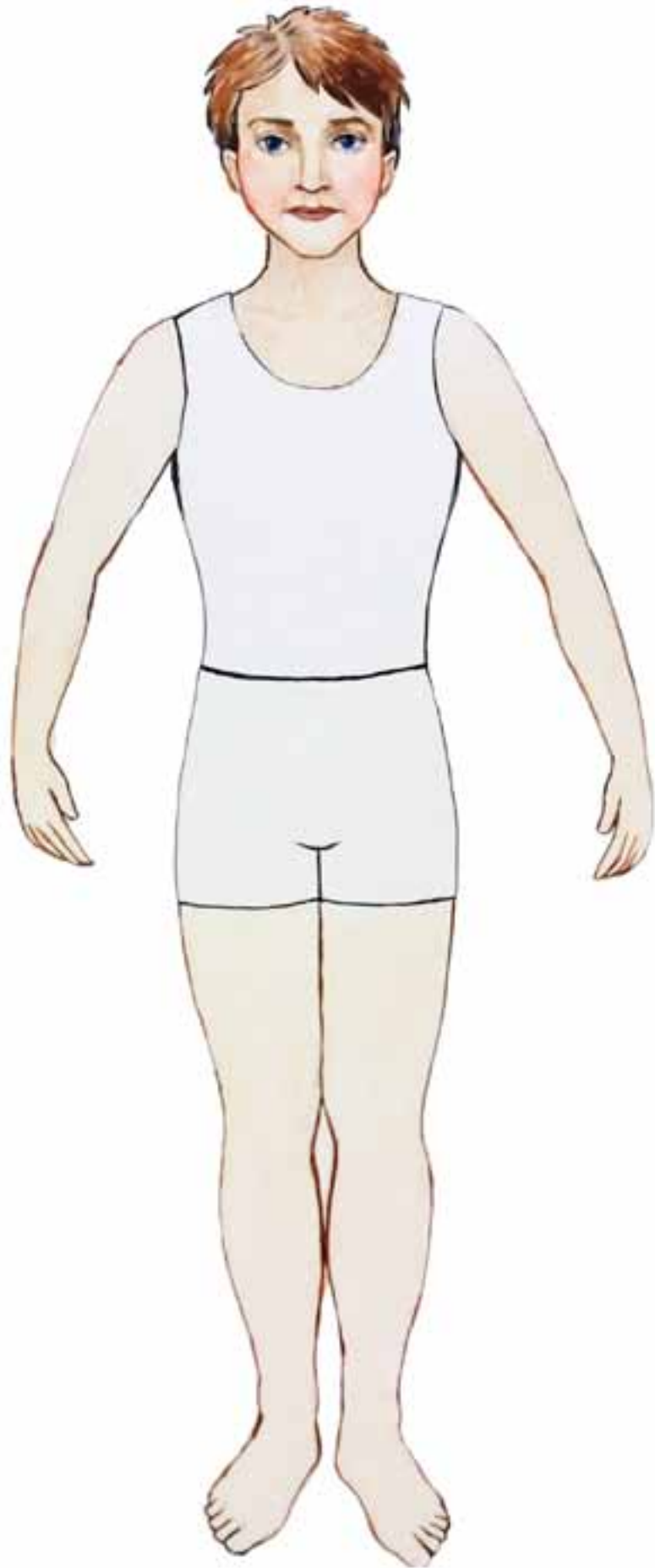
Dziewczynki projektują strój żeński, a chłopcy męski. Dzieci wykonują strój ludowy z wykorzystaniem skrawków kolorowych tkanin, kolorowego papieru, wstążeczek, tasiemek, piórek. W trakcie pracy mogą się przyglądać wyeksponowanym ilustracjom lub lalkom ubranym w strój krakowiaków zachodnich

⁸⁸ Na podstawie: Kożuch B., Pobiegly E., Stroje krakowskie... s.123 – 127.

⁸⁹ Na podstawie: Kożuch B., Pobiegly E., Stroje krakowskie... s.123.

SCENARIUSZ NR 8. „U KRAKOWIAKÓW ZACHODNICH ZAWSZE SMACZNIE JEST!” (SCENARIUSZ ZAJĘĆ DLA DZIECI W WIEKU 5–8 LAT)

Cele ogólne: rozwijanie zainteresowania kulturą własnego regionu, zapoznanie z lokalnymi przysmakami takimi jak: ziemniaki po cabańsku, kiełbasa lisiecka, kremówka papieska, karp zatorski, obwarzanek krakowski, doskonalenie spostrzegawczości, rozwijanie zmysłu smaku, węchu, rozwijanie umiejętności rozwiązywania zagadek, doskonalenie koordynacji wzrokowo-ruchowej, doskonalenie zręczności, doskonalenie sprawności manualnej.

Cele operacyjne - Dziecko: przestrzega reguł zabawy, śpiewa piosenkę „*Jedzie pociąg z daleka*”, rozpoznaje i nazywa przysmaki regionu zamieszkiwanego przez krakowiaków zachodnich (ziemniaki po cabańsku, kiełbasa lisiecka, kremówka papieska, karp zatorski, obwarzanek krakowski), degustuje wybrane przysmaki, rozwiązuje zagadkę, układa wyraz „karp” z liter, układa puzzle, dostrzega różnice pomiędzy bajgłem, preclm a obwarzankiem, wykleja z plasteliny lub opisuje swój ulubiony przysmak regionu zamieszkiwanego przez krakowiaków zachodnich.

Pomoce dydaktyczne: płyta CD z melodią „*Jedzie pociąg z daleka*”, wybrane przysmaki regionu zamieszkiwanego przez krakowiaków zachodnich (kiełbasa lisiecka, kremówka papieska, obwarzanek), miski, produkty do przygotowania ziemniaków po cabańsku (ziemniaki, marchew, pietruszka, cebula, liście kapusty, buraki, boczek i kiełbasa), talerzyki jednorazowe, inne ciastka: WZ, Hiszpan, babeczka, beza, wędka zrobiona np. z plastikowej rurki, sznurka i magnesu, papierowe rybki zawierające na odwrocie litery, tekst wyliczanki, ilustracje bajgla, precla i obwarzanka, papierowe talerzyki (1 dla każdego dziecka), plastelina.

Proponowany przebieg:

1. Wprowadzenie do zajęć: Nauczyciel umieszcza w różnych miejscach w sali napisy: CHRZANÓW, LISZKI, WADOWICE, ZATOR, KRAKÓW. Następnie nauczyciel prezentuje dzieciom pacynki/lalki – krakowiaka i krakowianki, które zapraszają dzieci na „smakowitą podróż” po obszarze zamieszkiwanym przez krakowiaków zachodnich. Nauczyciel za pomocą dowolnej wyliczanki z rozdziału 2.5.1. wybiera dziecko, które będzie „maszynistą”. Dzieci ustawiają się, tworząc pociąg i śpiewając piosenkę „*Jedzie pociąg z daleka*” przemieszczają się po sali w rytm muzyki. Po słowach konduktorze łaskawy, zabierz nas do..., nauczyciel odłącza się od pociągu i staje przy kartce z napisem miasta, do którego pociąg dojechał. Dzieci dowiadują się o przysmakach miejscowości takich jak: Chrzanów, Liszki, Wadowice, Zator, i Kraków. Każdorazowo po poznaniu przysmaku, dzieci ustawiają się tworząc pociąg i śpiewając wyruszają w „podróż” do kolejnej miejscowości.

2. Chrzanów – przysmak: ziemniaki po cabańsku inaczej nazywane pieczone.

Nauczyciel prezentuje dzieciom miski, w których umieszczone są składniki niezbędne do przygotowania tradycyjnej chrzanowskiej potrawy. Zadaniem dzieci jest rozpoznanie i nazwanie poszczególnych składników. Na koniec nauczyciel wraz z dziećmi stara się ustalić proporcje poszczególnych składników i opracować przepis na wykonanie ziemniaków po cabańsku.

3. **Liszki** – przysmak: kiełbasa lisiecka.

Zabawa słowna: Jakie słowo ukryło się w wyrazie kiełbasa? Próba odnalezienia słów, ukrytych w wyrazie kiełbasa. Dla chętnych dzieci degustacja przysmaku.

4. **Wadowice** – przysmak: kremówka papieska.

Nauczyciel prezentuje talerzyki, na których umieszczone są różne ciasta. Zadaniem dzieci jest rozpoznanie kremówki papieskiej spośród innych ciastek np. WZ, Hiszpan, beza, babeczka. Na koniec nauczyciel omawia z dziećmi wygląd każdego z ciastek i zapoznaje dzieci z ich nazwami; możliwa degustacja.

5. **Zator** – przysmak: Karp zatorski

Łowienie rybek z papieru za pomocą wędki z magnesem.

Na rybkach znajdują się litery: A, K, P, R. Zadaniem dzieci jest:

a) Rozwiązać zagadkę: *Kraków i Karpacz to miasta znane wam z nazwy chyba. Spróbujcie jednak znaleźć, w którym skryła się ryba.*⁹⁰ Po rozwiązaniu zagadki, wybrane dziecko za pomocą dowolnej wyliczanki z rozdziału 2.5.1.⁹¹ układa wyraz „KARP” z liter.

b) Ułożyć puzzle (pocięta ilustracja karpia zatorskiego) w grupach 4-osobowych. Ilustracje przedstawiają: karpia, pstrąga, szczupaka. Po ułożeniu, dzieci zastanawiają się, na której ilustracji został przedstawiony karp. Wybrane dziecko układa właściwą ilustrację nad podpisem. Następnie nauczyciel prezentuje ilustrację karpia zatorskiego oraz informacje na jego temat: <http://www.trzyznakismaku.pl/produkty/karp-zatorski>

6. **Kraków** – przysmak: obwarzanek krakowski.

Degustacja obwarzanka krakowskiego o kilku smakach: z solą, z makiem, z serem; próba opisanie przez dzieci smaku. Wybór najsmaczniejszego obwarzanka zdaniem grupy/klasz. Na koniec następuje omówienie połączone z pokazem różnic pomiędzy bajgłem, preblem a obwarzankiem.

7. Powrót z „podróży” do sali.

8. Praca plastyczna: ulepienie z plasteliny ulubionego produktu żywnościowego i ułożenie go na papierowym talerzyku

SCENARIUSZ NR 9 „TAŃCZYMY KRAKOWIAKA!” (SCENARIUSZ ZAJĘĆ DLA DZIECI W WIEKU 5-8 LAT)

Cele ogólne: rozwijanie zainteresowania kulturą własnego regionu, zapoznanie dzieci z krokami tanecznymi i podstawowymi figurami tańca ludowego „Krakowiak”, doskonalenie koordynacji wzrokowo-ruchowej, doskonalenie sprawności ruchowej, doskonalenie spostrzegawczości.

⁹⁰ Za: E. Skorek, Księga zagadek, Kraków 2005: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 107.

⁹¹ Teksty wyliczanek za: J. Gorzechowska, M. Kaczurbina, „Mało nas, Mało nas, Polskie zabawy ludowe”, Warszawa 1986: Wydawnictwo Nasza Księgarnia.

Cele operacyjne - Dziecko: przestrzega reguł zabawy, naśladuje ruchem czynności wykonywane przez nauczyciela, tańczy w rytm muzyki i według instrukcji słownych nauczyciela, współpracuje w parze.

Pomoce dydaktyczne: płyta CD z melodią tańca ludowego „Krakowiak”.

Proponowany przebieg:

1. Zabawa słuchowa – rozpoznanie melodii tańca ludowego Krakowiak.
2. Próba określenia przez dzieci metrum, rytmu i melodii Krakowiaka.
3. Nauka tańca ludowego „Krakowiak” według opisu Janiny Siemkowicz:⁹²

Układ rąk dla pojedynczego tancerza:

Dziewczynka: Obie ręce oparte na biodrach, dłonie zwinięte w pięść, łokcie skierowane ku przodowi.

Chłopiec: Jedna ręka oparta na biodrze, druga wzniesiona w górę w skos, dłoń wyprostowana, wewnętrzną stroną odwrócona ku górze”.

Układ rąk dla par tanecznych:

1) *W ustawieniu przodem do siebie, ujęcie taneczne otwarte.* Chłopiec trzyma dziewczynkę prawą ręką w pasie, lewą zwiniętą w pięść opiera na biodrze lub trzyma uniesioną w górę w skos. Dziewczynka lewą ręką kładzie na prawym ramieniu chłopca, prawa zwinięta w pięść opiera się na biodrze. Zastosowanie: w cwałach, w obrotach.

2) *„Haczyk”.* W parach ustawienie prawym bokiem do siebie, chwyt pod ugięte prawe ręce w „haczyk”. Druga ręka oparta na biodrze lub uniesiona w górę na skos, dłoń wyprostowana. To samo z chwytem pod lewe ręce. Zastosowanie w obrotach.

3) *W parach* ustawienie prawym bokiem do siebie, ujęcie w pasie prawymi rękami, lewe oparte na biodrach lub uniesione w górę na skos. To samo trzymając się lewymi rękami. Zastosowanie: w obrotach i w kroku krzesanym.

4) Chłopiec i dziewczynka stoją przodem do siebie i podają sobie ręce skrzyżnie, prawa z prawą, lewa z lewą. Zastosowanie: obroty drobnym krokiem cwału, krok hołubcowi wykonywany w bok.

Kroki taneczne:

1) *Krok podstawowy – cwał*

Na raz – odsunięcie lewej nogi w lewo

Na i – prześliznięciem dosunięcie prawej nogi do lewej (jakby wybicie lewej nogi)

Na dwa – ponowne odsunięcie lewej nogi w lewo (drugi krok)

Na i – prześliznięciem dosunięcie prawej nogi do lewej (jakby wybicie lewej nogi). Na jeden takt krakowiaka przypadają dwa cwały.

2) *Zakończenie cwału – doskok obunóż.* Po kilku krokach cwału następuje wykonanie jednego kroku odbicia (raz) i zeskoku na obie nogi z małym ugięciem kolan (dwa). Krok ten spełnia rolę zakończenia frazy muzycznej i umożliwia zmianę kierunku tańca.

3) *Taneczny krok chodu – lekki i sprężysty.* W takcie krakowiaka mieszczą się dwa kroki chodu. Zastosowanie: jako krok wypoczynkowy, do zmiany ustawień, w obrocie pary wkoło siebie.

⁹² Źródło: Ćwiczenia muzyczno-ruchowe [w:] Wychowanie fizyczne na koloniach i obozach letnich, WSiP, Warszawa 1977, s.216 – 220.

4.) *Krok krzesany*. Obejmuje dwa takty krakowiaka:

Takt 1.

Na i – przygotowanie – niewielkie uniesienie ugiętej prawej nogi w tył.

Na raz – energiczne pociągnięcie piętą prawej nogi po podłożu w przód lub w przód w skos, noga lewa ugięta w kolanie,

Na dwa – wymach w tył luźnej, lekko ugiętej prawej nogi.

Takt 2. trzy tupnięcia w miejscu:

Na raz – tupnięcie w miejscu prawą nogą,

Na i – tupnięcie w miejscu lewą nogą – ugięcie kolan

Na dwa – tupnięcie w miejscu prawą nogą – ugięcie kolan.

Uwaga: Zamiast tupnięć w miejscu można zastosować kroki akcentowane i przesuwać się nimi w różnych kierunkach.

5.) *Krok hołubcowy*. Krok hołubcowi obejmuje dwa takty krakowiaka:

Takt 1.

Na i – uniesienie lewej nogi w bok, z przechyleniem tułowia w prawo ugięcie prawej nogi i odbicie jej do skoku, w czasie którego następuje zderzenie pięt obu nóg,

Na raz – opadnięcie na stopę prawej nogi, lewa unosi się w bok,

Na i – taki sam hołubiec jak w poprzednim przedtackie,

Na dwa – ponowne opadnięcie na stopę prawej nogi.

Takt 2.

Trzy tupnięcia w miejscu, wykonane podobnie jak przy kroku krzesanym, z lekkim pochyle-
niem tułowia w przód.

6.) *Krok wypoczynkowy*”.

4. Po opanowaniu kroków zabawa „Krakowiaczek”⁹³.

SCENARIUSZ NR 10 „PRZYWOŁUJEMY WIOSNĘ - TOPIENIE MARZANNY”

(SCENARIUSZ ZAJĘĆ DLA DZIECI W WIEKU 5-8 LAT)

Cele ogólne: rozwijanie zainteresowania kulturą własnego regionu, zapoznanie ze zwyczajem regionu krakowskiego „*Topienie Marzanny*”, doskonalenie koordynacji wzrokowo-ruchowej, doskonalenie sprawności ruchowej, doskonalenie spostrzegawczości, doskonalenie sprawności manualnej.

Cele operacyjne - Dziecko: udziela odpowiedzi na temat zwyczaju topienia Marzanny, śpiewa piosenkę „*Gaiczek zielony, pięknie przystrojony*”, wycina, przykleja skrawki materiałów, tworzy ubiór Marzanny według własnego pomysłu, składa papier według instrukcji, ozdabia gaiczek według własnego pomysłu.

Pomoce dydaktyczne: tekst piosenki „*Gaiczek zielony, pięknie przystrojony*”, słoma, skrawki materiałów, gałąź sosnowa lub świerkowa, bibuła, wstążki, kokardy, pomalowane wydmuchski „słoneczka” z krepiny, kółka z kolorowego papieru, nożyczki, klej.

⁹³ Źródło: Janina Siemkowicz Ćwiczenia muzyczno-ruchowe [w:] Wychowanie fizyczne na koloniach i obozach letnich, WSiP, Warszawa 1977, s.174 – 178.

Proponowany przebieg:

1. Rozmowa na temat zwyczaju topienia Marzanny (odbywa się 21 marca, polega na niszczeniu – topieniu i paleniu – kukły, która symbolizuje zimę, chorobę i śmierć, a także zło nękające ludzi oraz cały świat w okresie zimowym).⁹⁴
2. Podanie informacji na temat *obrzędu nowego latka – gaika zielonego* (oznacza zmianę pór roku i nadejście wiosny, nazywano tak gałąź sosnową lub świerkową przystrojoną wstążkami, papierowymi ozdobami, wydmuszkami jaj, niosły go młode dziewczęta).⁹⁵
3. Śpiewanie piosenki: *Gaiczek zielony, pięknie przystrojony*⁹⁶ wraz z ilustrowaniem tekstu ruchem:

*Gaiczek zielony,
 Pięknie przystrojony
 W czerwone wstążeczki
 Przez śliczne dziewczeczki.
 A ten gaik z lasu idzie,
 dziwują się wszyscy ludzie.
 Idzie po lipowym moście,
 Przypatrują mu się goście.
 A ta zima ciężka była,
 Co nam ziółka wymroziła,
 Ale my się tak starały,
 Żeśmy ziótek nazbierały.
 Na podwórzu gołębica,
 Na polu śliczna pszenica,
 Zieleni się, kwitnąć będzie,
 Pan gospodarz chodzi wszędzie.
 Niechże chodzi, niech obchodzi,
 Patrzy, jak pszeniczka wschodzi,
 Niech weźmie za nią talary,
 By, aż po ziemi taczały.
 Do tego domu wstępujemy,
 Zdrowia, szczęścia wieszujemy,
 Zdrowia, szczęścia i wszystkiego,
 Od Jezusa, od samego.*

⁹⁴ Źródło: *Obrzędy wczesnowiosenne Marzanny i Gaika* [w:] B. Ogrodowska, *Krały rok*, Warszawa 1997: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, s. 16.

⁹⁵ Źródło: *Tamże*, s. 16-17.

⁹⁶ Źródło: [http://www.bibliotekapiosenki.pl/utwory/Gaiczek_zielony_\(piosenka_ludowa_z_Mazowsza\)/tekst](http://www.bibliotekapiosenki.pl/utwory/Gaiczek_zielony_(piosenka_ludowa_z_Mazowsza)/tekst) (Data dostępu: 13.10.2018).

Praca plastyczna: Grupowe przygotowanie gaika z wykorzystaniem gałęzi sosnowej lub świerkowej, która zostanie udekorowana bibułą, wstążkami, kokardami, pomalowanymi wydmuchawkami, „słoneczkami” z krepiny i kółkami z kolorowego papieru.

Inny wariant: Grupowe przygotowanie kukły „Marzanny” ze słomy i skrawków materiału.

SCENARIUSZ NR 11, „W POSZUKIWANIU KWIATU PAPROCI” (SCENARIUSZ ZAJĘĆ DLA DZIECI W WIEKU 5-8 LAT)

Cele ogólne: Wprowadzenie dziecka w świat wartości, kultury i tradycji, zapoznanie z tradycjami związanymi z obchodami świętojańskimi, doskonalenie koordynacji wzrokowo-ruchowej, doskonalenie sprawności ruchowej, doskonalenie spostrzegawczości, doskonalenie sprawności manualnej.

Cele operacyjne - Dziecko: szuka w sali kwiatu paproci wykonanego z papieru kolorowego, udziela odpowiedzi na temat tradycji związanych z obchodami świętojańskimi, wyjaśnia i rozróżnia pojęcia: najdłuższy, najkrótszy dzień w roku, równonoc wraz ze wskazaniem poprawnej daty, tańczy w kole w rytm muzyki, współpracuje w grupie, śpiewa piosenkę „Róża”, przeskakuje przez imitację ogniska zrobioną z gałęzi i czerwonej bibuły, wykonuje z patyczków podstawę, układa i przywiązuje kwiaty, owija wianek drutem, śpiewa piosenkę „Mam chusteczkę haftowaną”.

Pomoce dydaktyczne: kwiat paproci wykonany z papieru kolorowego, ilustracje przedstawiające obchody świętojańskie: organizowanie wielkich ognisk - Sobótki, szukanie kwiatu paproci, puszczanie wianków na wodę, daty przesilenia letniego, zimowego oraz równonocy wraz podpisami, tekst piosenki „Róża”, gałęzie, czerwona bibuła, patyki, sznurek, kwiaty, kolorowe tasiemki, drut, płyta CD z piosenką „Mam chusteczkę haftowaną”.

Proponowany przebieg:

1. Nauczyciel przed zajęciami ukrywa w sali wycięty z papieru kwiat paproci. Zadaniem dzieci jest odnalezienie go i udzielenie odpowiedzi z czym jest on związany.

2. Nauczyciel opowiada dzieciom o tradycjach związanych z obchodami świętojańskimi z wykorzystaniem ilustracji (organizowanie wielkich ognisk - Sobótki, szukanie kwiatu paproci, puszczanie wianków na wodę).

3. Rozmowa na temat kwiatu paproci:

- *Z jaką tradycją związane jest poszukiwanie kwiatu paproci?*
- *Czego według dawnych legend strzegły świetliki/ robaczki świętojańskie?*
- *Co symbolizuje kwiat paproci?*
- *Pamiętacie, jaki jeszcze inne tradycje związane są z obchodami świętojańskimi?*

4. Nauczyciel umieszcza na tablicy daty: 21 grudnia, 21 czerwca, 21 marca i 23 września oraz napisy: najkrótszy dzień w roku, najdłuższy dzień w roku i równonoc. Zadaniem dzieci z pomocą nauczyciela jest wyjaśnienie pojęć, oszacowanie i dobranie właściwej daty do podpisu.

5. Zabawa w kole ze śpiewem „Róża”. Dzieci ustawione są w kole. Za pomocą wyliczanek⁹⁷, wybrane zostaje dziecko „róża” (ma czerwoną szarfę lub nakrycie głowy z ilustracją róży) tańczy w rytm melodii w środku koła. Pod koniec pierwszej zwrotki, dziecko „róża” zaprasza do zabawy kolejne dziecko itd. W ten sposób utworzone zostają dwa koła: wewnętrzne i zewnętrzne. Gdy koło wewnętrzne staje się większe niż zewnętrzne, następuje ich zamiana. Zabawa kończy się, gdy wszystkie dzieci z małego koła zostaną wybrane.

*Chodzi róża po ganku, po ganku
W liliowym wianku, w liliowym wianku.
Różowy kwiat na jej głowie ma kwiatuszki.
Jak jej dobrze, liliowym wianku.*

*A z kimże mam potańcować, potańcować.
W liliowym wianku, w liliowym wianku.
Różowy kwiat na jej głowie ma kwiatuszki.
Jak jej dobrze, w liliowym wianku.*

*A komuż mam się ukłonić, się ukłonić.
W liliowym wianku, w liliowym wianku.
Różowy kwiat na jej głowie ma kwiatuszki.
Jak jej dobrze, w liliowym wianku.*

*A kogoż mam pocałować, pocałować.
W liliowym wianku, w liliowym wianku.
Różowy kwiat na jej głowie ma kwiatuszki.
Jak jej dobrze, w liliowym wianku.⁹⁸*

6. Zabawa ruchowa *Przeskakiwanie przez ognisko*. Nauczyciel układa na dywanie gałęzie, umieszczając między nimi skrawki czerwonej bibuły - imitujące ognisko. Chłopcy ustawieni są jeden za drugim i na sygnał nauczyciela próbują przeskoczyć ognisko.

7. Nauka plecenia wianków z ziół i kwiatów polnych przez dziewczynki (można skorzystać z instrukcji zawartej w książce: M. Michaluk, W. Przewoźny, M. Stachowiak, *Etnozagadki. Opowiadki o dawnych obrzędach i zwyczajach*, Poznań 2018: Wydawnictwo Albus, s. 93).

⁹⁷ Rąbał, rąbał siekiereczką. Narąbał szesnaście. Jeśli państwo nie wierzycie, to policzyć każcie Teksty wyliczanek za: J. Gorzechowska, M. Kaczurbina *Mało nas, Mało nas, Polskie zabawy ludowe*, Warszawa 1986: Wydawnictwo Nasza Księgarnia, s. 12.

⁹⁸ Tekst piosenki wraz z zapisem nutowym: J. Gorzechowska, M. Kaczurbina (1986) „Mało nas, Mało nas, Polskie zabawy ludowe”, Warszawa: Wydawnictwo Nasza Księgarnia, s. 39-40, 158. *zabawy ludowe*”, Warszawa: Wydawnictwo Nasza Księgarnia, s. 38, 157.

8. Zabawa w kole ze śpiewem „Mam chusteczkę haftowaną”. Dzieci ustawione są w kole. Za pomocą dowolnej wyliczanki⁹⁹ zostaje wybrane dziecko, które otrzymuje chusteczkę i wchodzi do środka. Pod koniec śpiewanej piosenki, dziecko układa chusteczkę przed wybraną osobą i przyklękają na chusteczkę obydwój, obejmując się; po czym następuje zamiana ról.

*Mam chusteczkę haftowaną,
wszystkie cztery rogi,
kogo kocham, kogo lubię,
rzucę mu pod nogi.¹⁰⁰*

SCENARIUSZ NR 12 „SZOPKA KRAKOWSKA” (SCENARIUSZ ZAJĘĆ DLA DZIECI W WIEKU 5-8 LAT)

Cele ogólne: Wprowadzenie dziecka w świat wartości, kultury i tradycji, zapoznanie z tradycją szopek krakowskich, doskonalenie koordynacji wzrokowo-ruchowej, doskonalenie spostrzegawczości, doskonalenie sprawności manualnej.

Cele operacyjne - dziecko: rozpoznaje i nazywa ilustrację przedstawiającą szopkę krakowską, udziela odpowiedzi na temat tradycji szopek krakowskich, projektuje szopkę krakowską według własnego uznania.

Pomoce dydaktyczne: ilustracje przedstawiające szopki krakowskie, materiał, ołówki, kredki.

1. Wprowadzenie do zajęć: Na tablicy umieszczona jest ilustracja przedstawiająca szopkę krakowską (ilustracja zostaje przed zajęciami przykryta materiałem). Następnie nauczyciel mówi dzieciom, że aby dowiedzieć się co dzisiaj będzie tematem zajęć, należy rozpoznać co przedstawia obrazek. Nauczyciel odsłania ilustrację po fragmencie. Za każdym razem pytając dzieci: - co to może być?

2. Zaprezentowanie dzieciom informacji na temat szopek krakowskich popartych ilustracjami (Powstała w XIX wieku w Kralowie. Szopka krakowska to budowla wieżowa, wielopoziomowa i bogato zdobiona. Charakteryzuje się ona nagromadzeniem zminiaturyzowanych elementów zabytkowej architektury Krakowa, jak również można rozpoznać postacie m. in. takie jak: Święta Rodzina, Trzech Króli, pasterzy, Heroda, postacie w strojach regionalnych, postacie związane z grupami kolędniczymi, postacie z krakowskich legend, postacie historyczne, a także postacie ze świata polityki. W 1937 roku Jerzy Dobrzycki zorganizował I konkurs na najpiękniejszą Szopkę Krakowską. W pierwszym roku nagrodą był m. in. wianek kielbasy i tort czekoladowy. Doroczna wystawa szopek odbywa się w pierwszy czwartek grudnia w pobliżu pomnika Adama Mickiewicza na Rynku Krakowskim. Jury konkursu oceniając szopki bierze pod uwagę nawiązanie do tradycji, dekoracyjność, kolorystykę, lalki, architekturę, nowatorstwo, elementy ruchome i ogólne wrażenia estetyczne. Prace oceniane są w czterech kategoriach: seniorów, młodzie-

⁹⁹ Teksty wyliczanek za: J. Gorzechowska,, M. Kaczurbina,,Mało nas, Mało nas, Polskie zabawy ludowe”, Warszawa 1986: Wydawnictwo Nasza Księgarnia.

¹⁰⁰ Tekst piosenki wraz z zapisem nutowym: J. Gorzechowska,, M. Kaczurbina (1986) „Mało nas, Mało nas, Polskie

żowe, dziecięce i rodzinne. Nagrody przyznawane są w czterech grupach: szopki duże (powyżej 120cm), szopki średnie (od 70 do 120cm), szopki małe (od 15 do 70cm) i szopki miniaturowe (do 15cm). Najciekawsze szopki trafiają do zbiorów Muzeum Historycznego). Wymienienie przez dzieci dostrzeżonych na ilustracji elementów szopki krakowskiej).¹⁰¹

3. Zaprojektowanie szopki krakowskiej.

Inny wariant: Wykonanie szopki krakowskiej (można skorzystać z Szopka krakowska [w:] Ewa Stadtmüller, Marzena Astramowicz „Kraków dla przedszkolaków”, 2008, Kraków: WIR Wydawnictwo i Reklama, s. 17).

Szopka krakowska - praca zbiorowa dzieci z Przedszkola Samorządowego nr 90 im. Św. Mikołaja w Krakowie.

¹⁰¹ Za: <https://www.mhk.pl/zbiory/szopki-krakowskie>, <https://www.mhk.pl/aktualnosci/konkurs-szopekkrakowskich-1> (Data dostępu 13.10.2018).

3.4. ZIEMIA CHRZANOWSKA – MATERIAŁ ĆWICZENIOWY DLA UCZNIÓW KLAS I-III SZKOŁY PODSTAWOWEJ

1. POWIAT CHRZANOWSKI

1. Przeczytaj fragment (posłuchaj fragmentu) wiersza poetki chrzanowskiej Lucyny Szubel¹⁰²

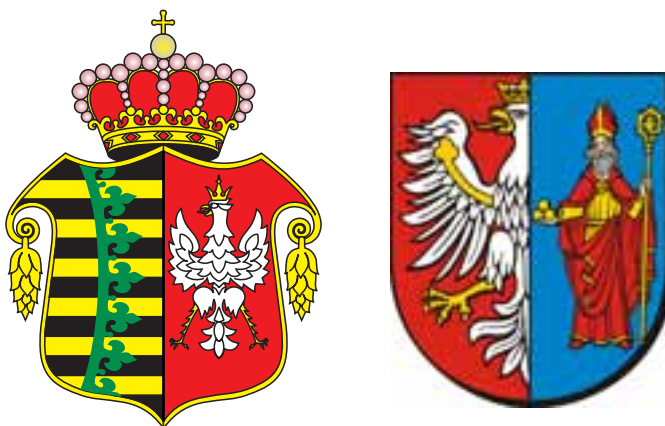
*Jak kamień
który z kolii wypadł
jest Chrzanów bez swej Ziemi-
powiatu*

*pełnia to on i ona
Niech będzie jak było
Chrzanów i Chrzanowska Ziemia
z Dziada Pradziada
hetmański gród*

2. Opis herbu powiatu chrzanowskiego i herbu miasta Chrzanowa

Herb powiatu: Na tarczy dwudzielnej, w prawym czerwonym polu półorzeł biały ukoronowany, w lewym błękitnym polu – postać św. Mikołaja w wierzchniej szacie czerwonej, spodniej – złotej, trzymająca w prawej ręce trzy złote kule, w lewej złoty pastorał.¹⁰³

Herb Gminy Chrzanów: „wizerunek tarczy stylizowanej na kartusz, z ornamentem zwijanym, z którego zwisają szyszki chmielowe. Tarcza podzielona jest pionowo na dwa pola. W polu prawym złotym biegną w równych odstępach poziome czarne pasy. Na nich w kierunku pionowym rozpięty wieniec zielony z fleuronami. W polu lewym czerwonym orzeł biały ze złotą koroną, głowa o profilu lewym, skrzydła rozpostarte. Herb wieńczy korona złota królewska z jabłkiem i krzyżem, pięciopałkowa z czerwonym podbiciem”¹⁰⁴.

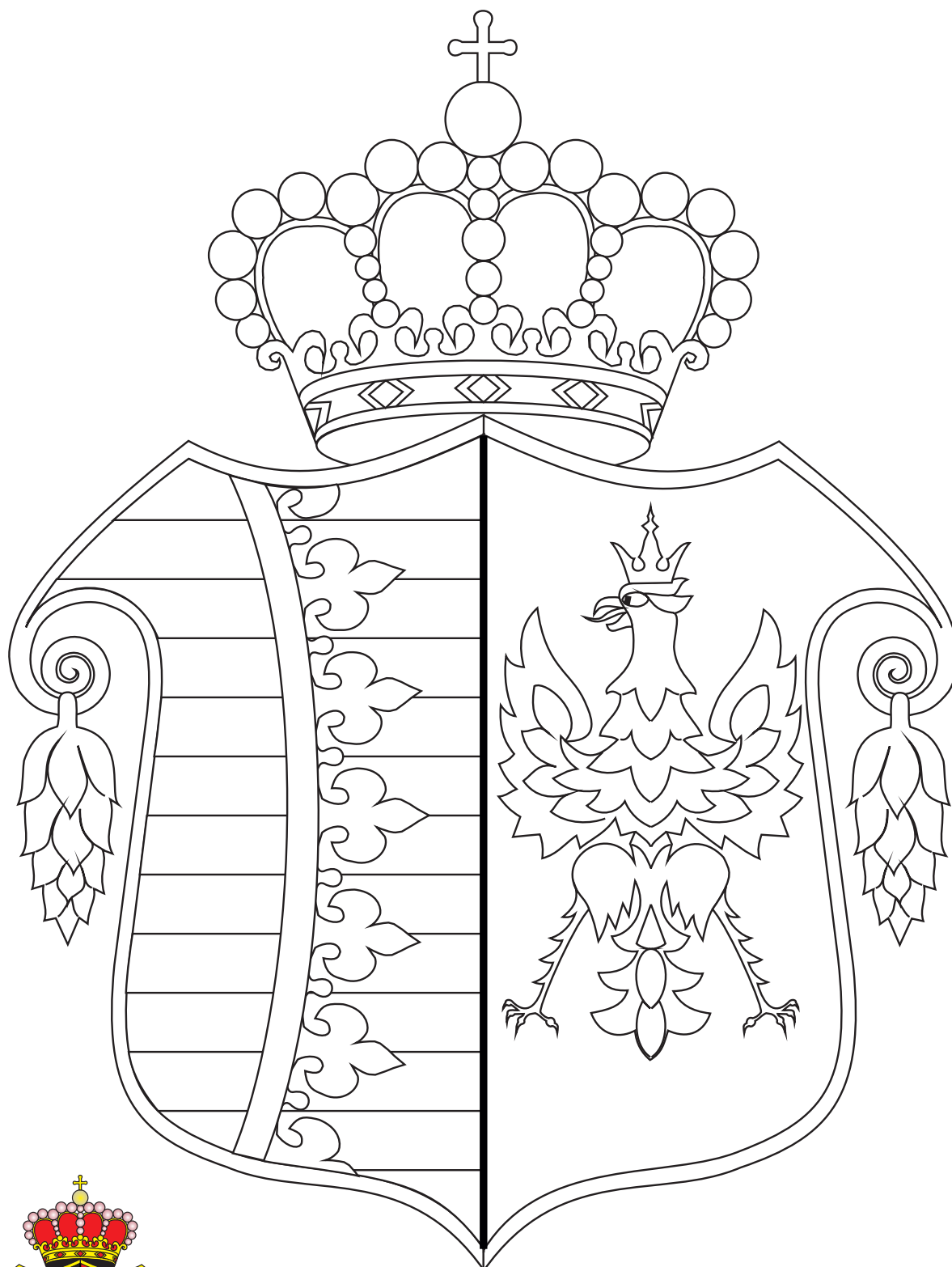

¹⁰² L. Szubel, Gdziekolwiek jesteś – bądź, Chrzanów 1966, s.77

¹⁰³ <http://www.powiat-chrzanowski.pl/powiat/herb-i-flaga.html> (dostęp 20.10.2018 r.)

¹⁰⁴ <https://www.chrzanow.pl/o-miescie/herb-miasta.html> (dostęp 20.10.2018 r.)

3. Pomaluj herb Chrzanowa i herb powiatu chrzanowskiego.

4. Uzupełnij zdania z wyrazami z ramki

W skład powiatu chrzanowskiego wchodzi cztery gminy miejsko-wiejskie:

Alwernia, Chrzanów, Libiąż, Trzebinia, Babice

..... i jedna gmina wiejska

Powiat zajmuje powierzchnię 371,5 km².

Gminę Chrzanów tworzy miasto Chrzanów oraz następujące sołectwa:

Balin, Luszowice, Pogorzyce, Płaza, Żrebce, Okradziejówka

5. Odnajdź na mapie granice obecnego powiatu chrzanowskiego

Czy wiesz że: dawniej powiat chrzanowski, utworzony na przełomie 1853/54 r., był znacznie większy niż obecnie – jego powierzchnia wynosiła 721 km². Obejmował ziemie do rzeki Przemyszy na zachodzie, do Wisły na południu, północna granica była zarazem granicą Galicji (Austrii) z Królestwem Kongresowym (Rosja), na wschodnia granica z powiatem krakowskim przebiegała na wschód od Krzeszowic i Rudawy.

2. OSIEDLA CHRZANOWSKIE

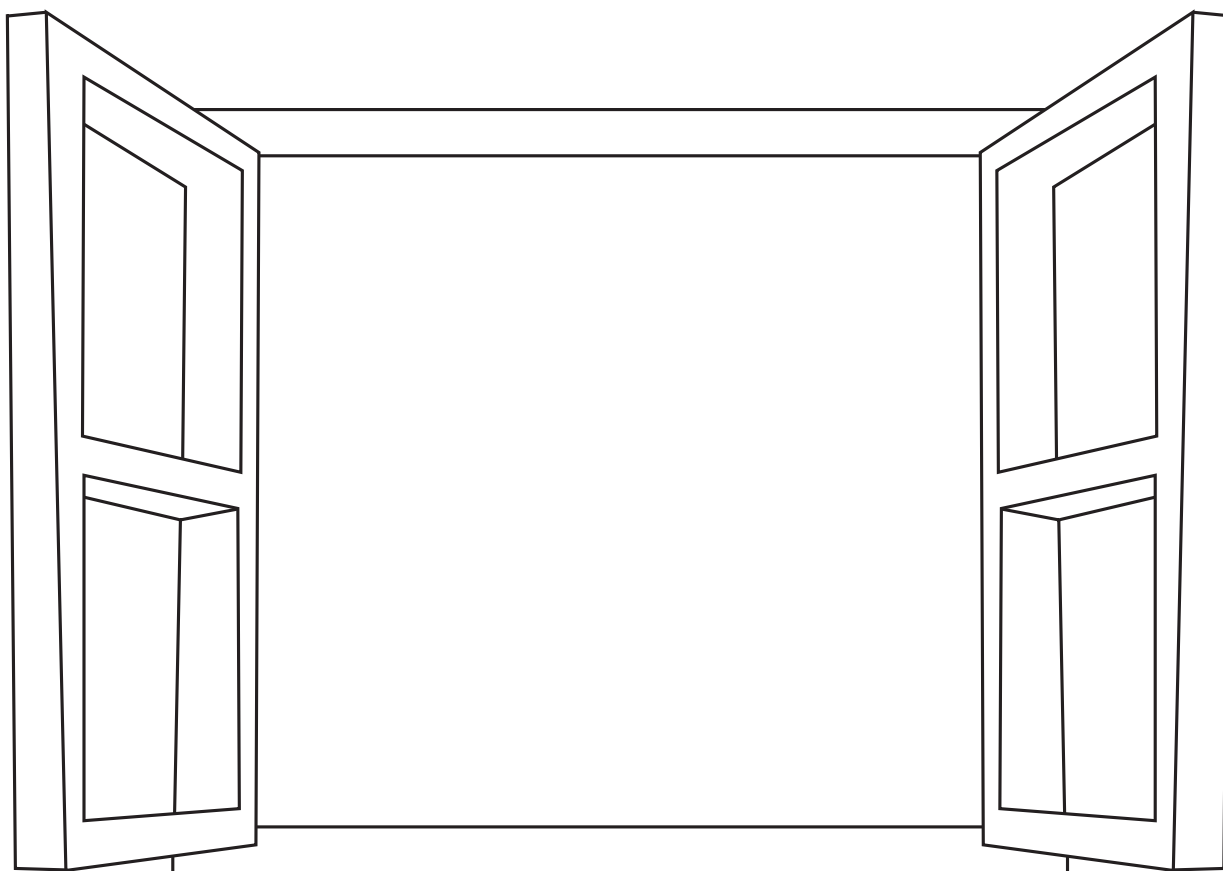
1. Przeczytaj fragment (posłuchaj fragmentu) wiersza poetki chrzanowskiej Lucyny Szubel¹⁰⁵

Z moich okien bloki
 jak szafy solidne i jakby
 w szufladach i na półkach
 ludzki kłopot w oknach
 i uśmiech
 w narożnym –
 babci oczy siwe
 obok – młody brunet przystojny
 pani z pekińczykiem na parterze
 na drugim – smutny pan
 samotny
 na trzecim –
 zakochani w ich oknach wieczorami
 świeci nocna lampka
 ktoś wyjeżdża
 i przyjeżdża
 daje czwarte
 świetlne
 sygnał

¹⁰⁵ L. Szubel Na Osiedlu [w:] Gdziekolwiek jesteś – bądź, MOKSiR, Chrzanów 1996, s. 79.

1. Narysuj co widzisz z okien swojego domu

2. Poniżej zapisano pierwszą lub pierwsze sylaby nazw 10 osiedli znajdujących się w Chrzanowie, dokończ pisać ich nazwę

Stel..... , Niepodle..... , Rospon..... , Boro..... ,

Pół..... , Tysiąc..... , Koście..... , Śródmie..... ,

Stara Hu..... , Ką..... , Mło..... ,

3. Jeśli mieszkasz na którymś z osiedli opowiedz, jakie obiekty mieszczą się w jego obrębie.

.....

.....

4. Określ co ci się podoba, a co ci się nie podoba w miejscu w którym mieszkasz; czy można zmienić, to co ci się nie podoba – jeśli tak, to w jaki sposób?

Podoba się:	Nie podoba się:
1.	1.
2.	2.

5. Czy znasz swoich sąsiadów? Czy pamiętasz, żeby ich pozdrowić? Może któremuś z nich w czymś pomogłeś – opowiedz/napisz o tym.

.....

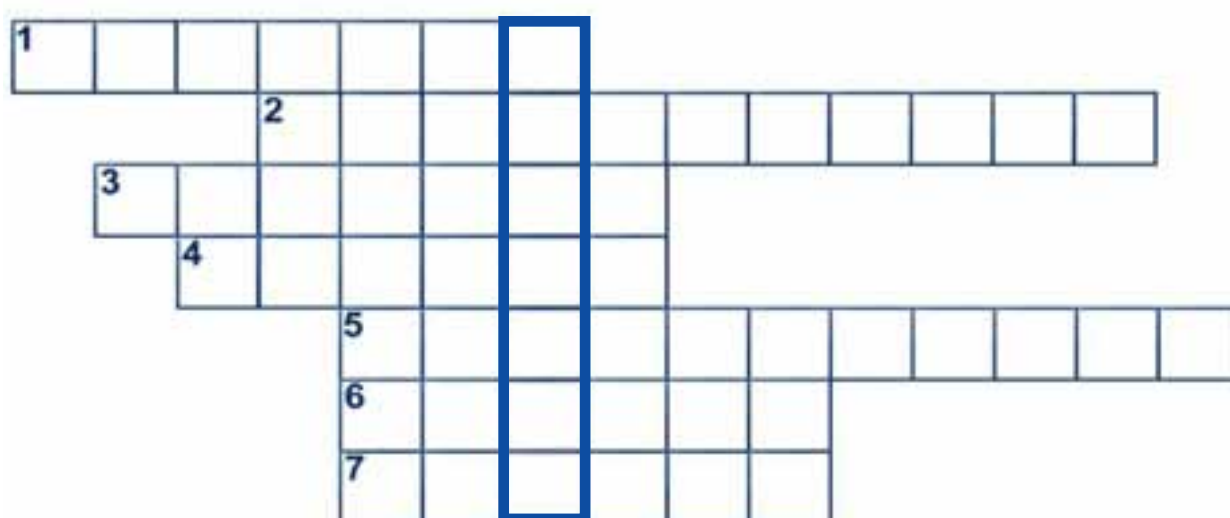
.....

.....

.....

3. ŚW. MIKOŁAJ – PATRON CHRZANOWA

Rozwiąż krzyżówkę – jej rozwiązanie wskaże Ci imię patrona Chrzanowa

1. Nazwa Tygodnika Ziemi Chrzanowskiej
2. Największy plac w Chrzanowie to Plac ...
3. Główna aleja w Chrzanowie to Aleja ...
4. Słynna fabryka lokomotyw w Chrzanowie to ...
5. Województwo w którym znajduje się Chrzanów
6. Stolica Małopolski
7. W Krakowie grany co godzinę, a w Chrzanowie o godzinie 12-tej

Rozwiązanie

--	--	--	--	--	--	--

1. Zdjęcie przedstawia obraz św. Mikołaja autorstwa Michała Stachowicza (1768–1825).
Czy wiesz gdzie można zobaczyć ten obraz?

2. Wybierz właściwy wyraz z ramki i uzupełnij zdanie:

królem, rycerzem, biskupem, cesarzem

Św. Mikołaj był.....

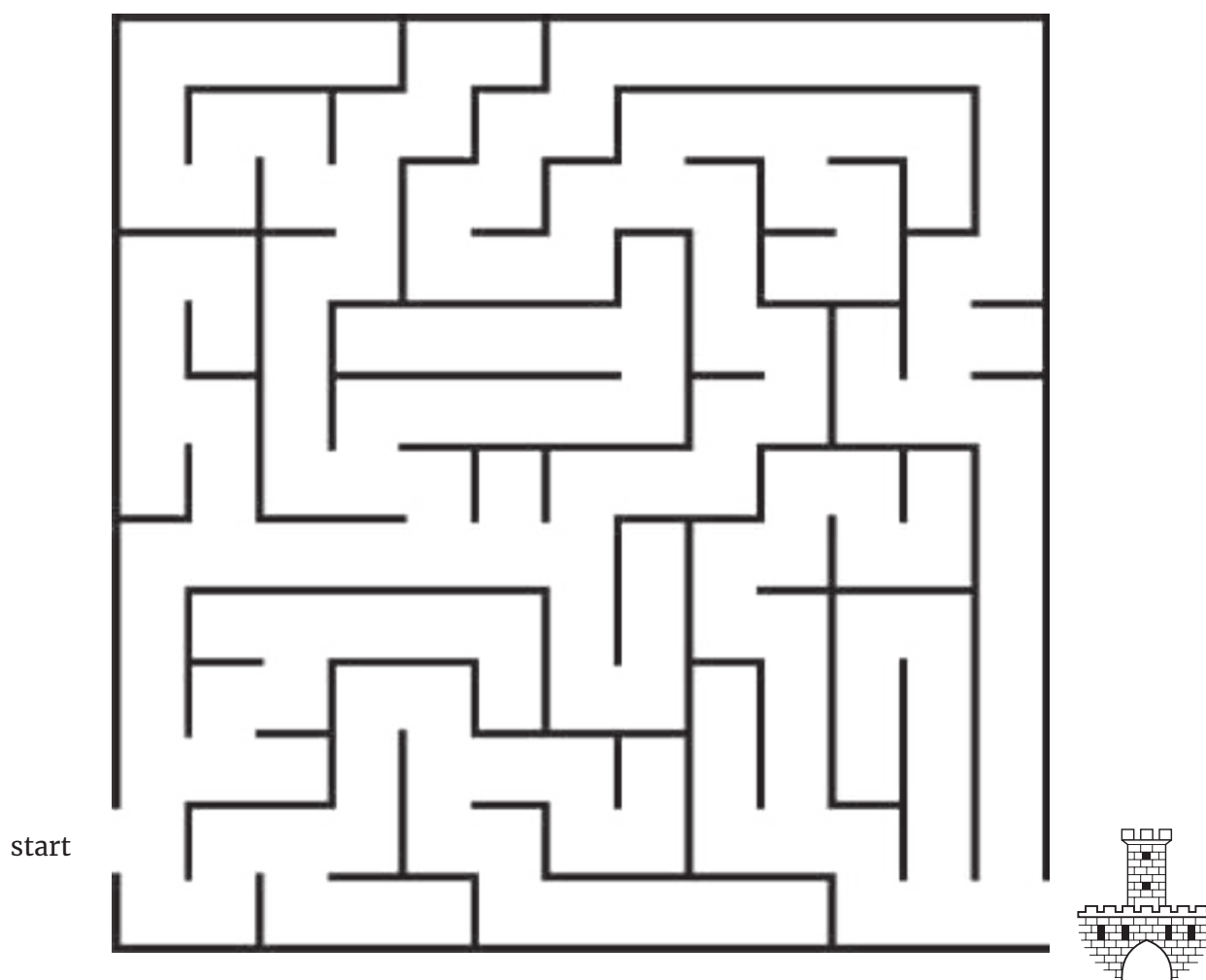
3. Napisz list do św. Mikołaja

<p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
--

4. Mieszkańcy Chrzanowa w różny sposób świętują dzień patrona swojego miasta. Na przykład w 2012 roku przyszli na Plac Tysiąclecia i ustanowili rekord Polski w ilości osób w czapkach mi-kołajowych. Napisz swój pomysł na świętowanie tego dnia w mieście.

5. NADWIŚLAŃSKI PARK ETNOGRAFICZNY W WYGIĘLZOWIE I LIPOWIEC¹⁰⁶

1. Wyznacz na labiryncie drogę do zamku Lipowiec

¹⁰⁶ Oprac. na podstawie: T. Małkowska-Holcerowa, Lipowiec dawny zamek biskupów krakowskich, Muzeum w Chrzanowie, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa 1989; <http://mnpe.pl/> (dostęp: 19.10.2018 r.)

2. Spróbuj powiedzieć swoimi słowami co to jest skansen. Porównaj swoją wypowiedź ze słownikową definicją skansenu zamieszczoną do góry nogami.

„krajoznawcze muzeum etnograficzne pod gołym niebem, gdzie eksponowane są zabytki budownictwa ludowego, sprzęty i narzędzia”¹⁰⁷

3. Skansen w Wygiełzowie ma powierzchnię 5,3 ha, a na jego terenie znajduje się 25 cennych zabytków budownictwa drewnianego, nie licząc małej architektury.

4. W 2018 roku Nadwiślański Park Etnograficzny obchodzi piękny jubileusz. Spróbuj odgadnąć, czy jest to 25-lecie, 50-lecie czy 100-lecie istnienia.

50-lecie istnienia

5. Czy wiesz, że niektórzy widzieli czarną karetę bez woźnicy, która ciemną nocą wjeżdża na dziedziniec lipowieckiego zamku? Wymyśl swoją legendę o tym miejscu

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

¹⁰⁷ Słownik języka polskiego. III, red. M.Szymczak, PWN, Warszawa 1989, s.224

6. Powiedz czym pokryte są te dachy

7. Nieprzerwanie od 1991 roku na terenie skansenu organizowany jest Festiwal Muzyki Kameralnej i Organowej. Stał się on inspiracją dla chrzanowskiej poetki Lucyna Szubel, by napisać wiersz Skansen w Wygiełzowie, który poświęciła Twórcy skansenu¹⁰⁸

*Organowe koncerty
akordami pasji
napełniły wnętrze – są*

*sercem
świątyni
która pamięta
modlitwy Praojców*

*Ich szepty
wpisane w modrzewiowe belki
są z nami – muzyka potoczyła
wczoraj i dziś*

*czy jest piękniejszy czyn
nad przywracanie
zamierzchłych
czasów –
pamięci
korzenie i konary
nasze ojczyzniane
być*

W dworze pochodzącym z Drogini (koło Myślenic) możesz zobaczyć jak żyła zamożna rodzina szlachecka w czasie od połowy XIX wieku do 1945 roku.

¹⁰⁸ Lucyna Szubel, Skansen w Wygiełzowie [w:] L. Szubel, Gdziekolwiek jesteś – bądź, Chrzanów 1996, s.87.

Zamek Lipowiec, który obecnie ma postać ruiny trwalej zaadaptowanej do zwiedzania, pamięta czasy średniowiecza. Położony jest na szczycie, porośniętego lasem, skalistego wzgórza. Należał do biskupów krakowskich; w XVI wieku służył za więzienie dla zwolenników reformacji i duchownych.

Kościół z Ryczowa, oryginalnie wyposażony, jest najstarszym obiektem w skansenie - pochodzi z 1623 r.

7.KOŚCIOŁY NA ZIEMI CHRZANOWSKIEJ

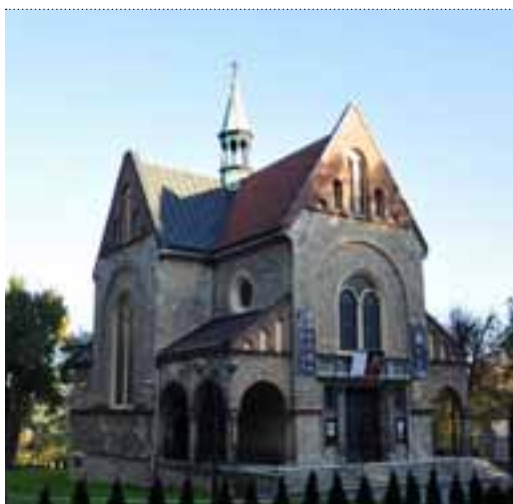
Kościóły należą do najstarszych budowli na Ziemi Chrzanowskiej. Pod każdym zdjęciem napisz nazwę miejscowości, w której znajduje się dany kościół.

1.

2.

3.

4.

5.

1. Chrzanów
2. Płoki
3. Chrzanów, ul. Rospontowa
4. Płaza
5. Chrzanów, Kościelec

8. PLAC TYSIĄCLECIA¹⁰⁹

Plac Tysiąclecia wraz z Pomnikiem Zwycięstwa i Wolności stanowi jedno z najbardziej rozpoznawalnych miejsc Chrzanowa. Nie zawsze to miejsce wyglądało tak jak dziś (*patrz stare zdjęcia*). Pomnik według projektu Mariana Konarskiego pojawił się na placu w 1971 roku; upamiętnia poległych w walkach mieszkańców Chrzanowa i okolic. Orzeł wykonany z blachy miedzianej umieszczony jest na 9,5 – metrowym cokole, ozdobionej w dolnej partii płaskorzeźbami. Rozległa przestrzeń placu pozwala na zorganizowanie na nim wielu przedsięwzięć kulturalnych i okolicznościowych.

Plac Tysiąclecia lata 70-te

Plac Tysiąclecia - 2018 r.

Ustanawianie rekordu Polski w ilości osób w czapkach mikołajowych

Orszak trzech króli - 2013 r.

Kolędniczy z gwiazdą z Luszowic - 2012 r.

Dni Chrzanowa - 2018 r.

¹⁰⁹ Oprac. na podstawie: <https://www.chrzanow.pl/o-miescie/zabytki/pomnik-zwyciestwa-i-wolnosci-na-placu-1000-lecia.html> oraz <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/40592,chrzanow-plac-tysiaclecia-.html>

¹¹⁰ L. Szubel, Trzy razy flesz [w:] L. Szubel, Gdziekolwiek jesteś – bądź, Chrzanów 1996, s.82.

Lucyna Szubel, poetka chrzanowska, poświęciła temu miejscu wiersz *Trzy razy flesz*¹¹⁰

*Artysta
odrzucił
to co zbędne
kształtem oszczędnym
zadziwia ten ptak
ludzkich
spraw
szponami wbity w cokół
pośród gałęzi drzew
wszystkich
pór
stróżują jego skrzydła – są z nami
groźne i silne
jak miecze
w kwitnących akacjach
jest jak Feniks
nasz miejski
ptak –
na Placu Tysiąclecia*

Może Ty masz pomysł na ciekawe wydarzenie jakie mogłoby się tu odbyć. Narysuj je na dołączonym szkicu.

9. RYNEK Z KAMIENICZKAMI¹¹¹

Zabytkowy charakter Rynku przejawia się w jego przestrzennym układzie – kwadratu z którego rogów rozchodzą się ulice: Krakowska, Świętokrzyska, Kałużek oraz Mickiewicza. Kamieniczki wokół Rynku pochodzą w większości z XIX i początków XX w. Najbardziej przyciągającą uwagę jest kamienica pod numerem 13, bogato zdobiona ornamentami roślinnymi. Kamieniczki wyparły stojące wcześniej drewniane domy z podcieniami. Drewniany był również stojący na rynku piętrowy, podpiwniczony ratusz (na planie miasta zaznaczany jeszcze w 1802 roku). Rynek był miejscem, gdzie w soboty odbywały się targi, a w odpust św. Mikołaja – ośmiodniowy jarmark.

1. Zobacz jak zmieniał się Rynek

Rynek w Chrzanowie - 1911 r.

Zdjęcie z pocztówki - fragment Rynku lata 70-te

¹¹¹ Oprac. na podstawie: B. Krasnowolski, Zabytki i wartości kulturowe [w:] Chrzanów Studia z dziejów miasta tom II- Chrzanów współczesny cz.1, Muzeum w Chrzanowie, Chrzanów 1999, s.354. oraz <https://www.chrzanow.pl/o-miescie/zabytki/zespol-kamienic-w-ryнку.html>; (dostęp 19.10.2018 r.)

Rynek w Chrzanowie - 2018 r.

Rynek w Chrzanowie z kamienicą secesyjną z 1905 - 1907 r.

2. Ciekawostka:

Czy wiesz że 3 czerwca 2005 roku wmurowano pod płytą chrzanowskiego rynku pamiątkową tubę i postanowiono, że zostanie ona otwarta po 50 latach. Umieszczono w niej 79 różnych dokumentów, m.in: zdjęcie chrzanowian wykonane na Placu Tysiąclecia w 2001 roku, film o Chrzanowie, aktualne wydania gazet a także przesłania dla przyszłych pokoleń napisane między innymi przez dzieci ze szkół i przedszkoli.

10. WYBRANE ZABYTKI POWIATU CHRZANOWSKIEGO¹¹²

Dopasuj nazwę i krótki opis do właściwej fotografii

Dom Urbańczyka w typie dworku, położony przy Alei Henryka w niewielkim ogrodzie; pochodzi z końca XIX wieku, zaprojektowany i zbudowany przez powiatowego budowniczego F. Urbańczyka

Cmentarz Żydowski położony przy ulicy Podwale w Chrzanowie swoimi początkami sięga połowy XVIII wieku.

Lamus dworski przy ul. Mickiewicza 13; pochodzi z końca XVI w., stanowił część zespołu dworskiego należącego do właścicieli miasta Ligęzów. Obecnie siedziba Muzeum w Chrzanowie.

Pałac w Płazie; obecny wygląd nadała pałacowi gruntowna przebudowa według projektu Zygmunta Hendla dokonana w latach 1900-1901. Obecnie siedziba Domu Pomocy Społecznej.

Budynek Towarzystwa Zaliczkowego przy al. Henryka 24. Od 1895 roku zachował się bez istotnych zmian; parterowy z dwoma kolumnowymi portykami z przedprożami, zwieńczony attyką, w której widnieje nazwa Towarzystwa.

Gimnazjum Państwowe im. St. Staszica (dziś I Liceum Ogólnokształcące) powstało w 1911 roku. Fasada budynku z bordowej cegły urozmaicona ryzalitami i wnękami z półkolistymi arkadami.

¹¹² Oprac. na podstawie: B. Krasnowolski, Zabytki i wartości kulturowe [w:] Chrzanów Studia z dziejów miasta tom II Chrzanów współczesny cz.1, Muzeum w Chrzanowie, Chrzanów 1999, s.356, 360 oraz <https://www.chrzanow.pl/o-miescie/zabytki.html> i <http://www.powiat-chrzanowski.pl/sport-i-turystyka/spotkanie-z-zabytkami-w-chrzanowie.html>

11. MOJE MIASTO „WE MNIE”

Antoni Dobrowolski (poeta chrzanowski)

*Powiększenie¹¹³
mojemu miastu*

*i coraz większe
jest to miasto
we mnie
rośnie od dawna
choć nie nachalnie
dyskretnie w środku
mojego jęszcza
większe coraz bardziej*

*bo kiedy chadzam
aleją cmentarną
czy to w Zaduszki
czy tak po prostu
zwyczajnie
słyszę jak coraz więcej
bliskich prosi o modlitwę*

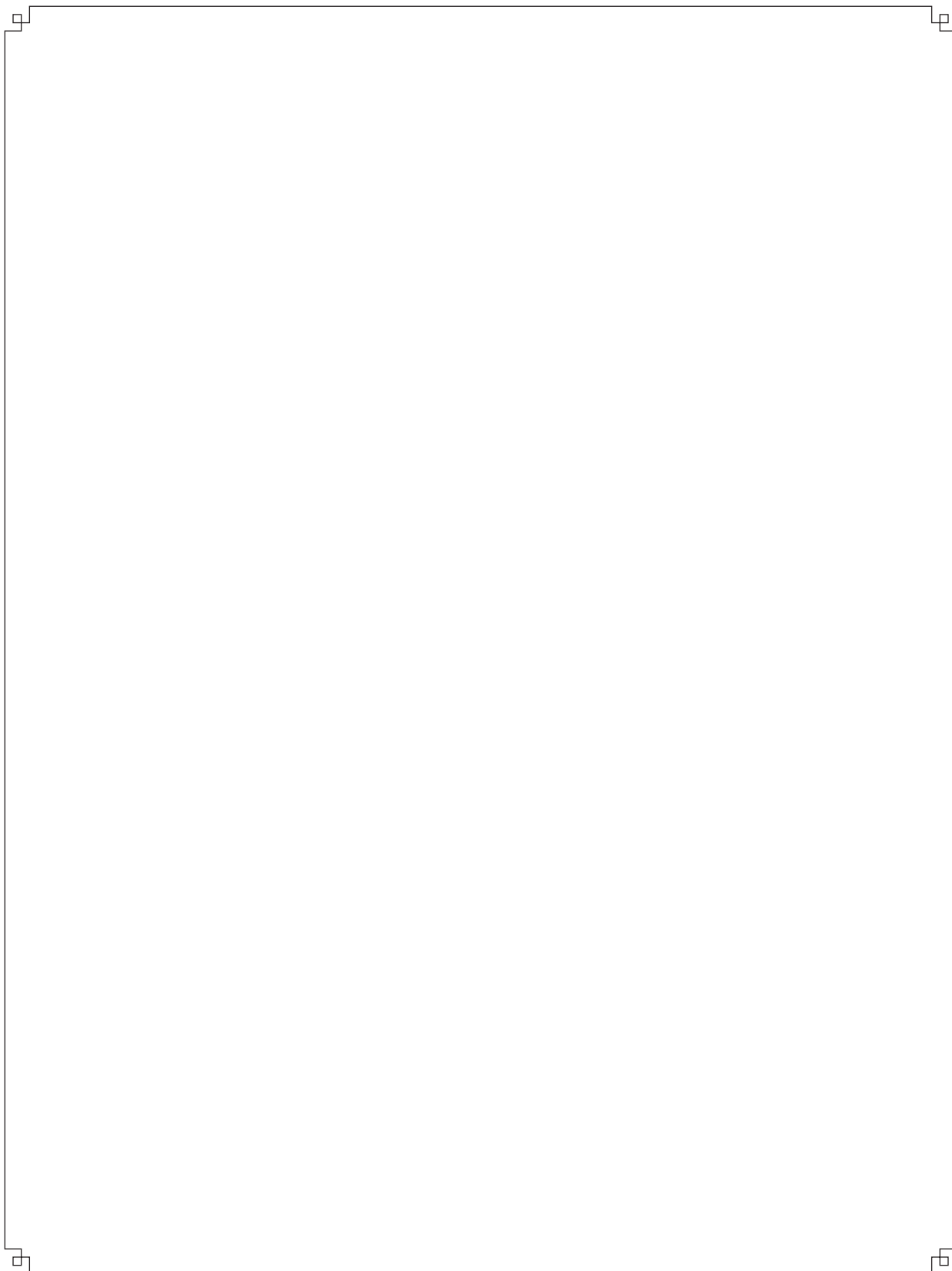
*a kiedy idę Krakowską
do Rynku
potem Aleją w dół miasta
mijając po drodze
ulicę Anioła
rośnie we mnie nadzieja
że jestem na miejscu*

*i coraz większe
jest to miasto
we mnie
rośnie o nowe twarze
dodając wspomnienia
i zawsze kiedy
wybieram się w podróż
zabieram go ze sobą w walizce*

¹¹³ A. Dobrowolski, Powiększenie [w:] Antoni Dobrowolski, Tyle drzwi, MOKSiR, Chrzanów 2015.

1. Zastanów się na ile miejscowość w której mieszkasz „jest w Tobie” (pyt. pomocnicze: czy tu masz swoich najlepszych kolegów, ulubione miejsca w których dobrze się czujesz, czy chciałbyś pozostać tu na zawsze?)

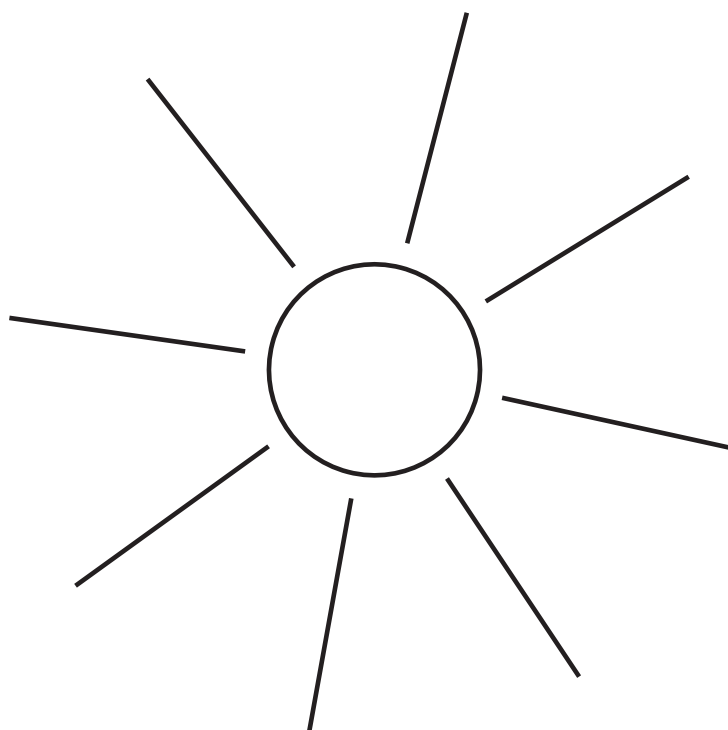
2. Narysuj lub opisz swoje ulubione miejsce w miejscowości, w której mieszkasz.

3. Sporządź swoje drzewo genealogiczne, tak by przy wyszczególnionych członkach rodziny znalazło się miejsce jego urodzenia; zobacz jak głęboko Twoja rodzina zakorzeniona jest w Ziemi Chrzanowskiej.

4. Na promieniach słońca wypisz cechy/ czyny, które charakteryzują lokalnego patriotę

5. Posługując się mapą myśli wypisz skojarzenia jakie nasuwają Ci się w związku miejscowością w której mieszkasz

Bibliografia:

- Adamczewski J., Legendy starego Krakowa, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1985.
- Bartoszewska B., Sadowska B., Wprowadzanie dziecka w świat dziedzictwa kulturowego. Program edukacji regionalnej dla klas I–III Program Autorski, „Fraszka edukacyjna”, Warszawa 2004.
- Bednarek S., Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole. Wydawnictwo i Drukarnia DTSK Silesia, Wrocław 1999.
- Cieślakowski J., Wielka zabawa, Ossolineum, Wrocław 1985.
- Dąbrowska R., Kraków poznawany sercem i umysłem, Wyd. Bliżej Przedszkola, Kraków 2011.
- Dziedzictwo Krakowiaków Zachodnich i Pogranicza Krakowsko–Śląskiego, red. A. Dobrowolski. Chrzanów 2010
- Dziedzictwo kulturowe w regionie MAŁOPOLSKA., red. J. Mazur. Wydawnictwo „Zamiast korepetycji”, Kraków 2000.
- Gorzechowska J., Kaczurcina M., Mało nas, mało nas. Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”, Warszawa 1978.
- Grabski M., Budownictwo drewniane Krakowiaków Zachodnich [w:] Budownictwo drewniane Krakowiaków Zachodnich, red. M. Grabski, ATTYKA, Kraków 2017.
- Haduch H. Strój Krakowiaków Zachodnich z pogranicza Małopolski ze Śląskiem [w:] Dziedzictwo Krakowiaków Zachodnich i Pogranicza Krakowsko–Śląskiego, red. A. Dobrowolski, MOKSiR, Chrzanów 2010
- Hryń – Kuśmierk R., Polskie tradycje doroczne, Publicat, Poznań 2005, s.15
- Kamoccy M. i J. Z zagadnień etnografii województwa krakowskiego Skrypt dla przewodników PTTK. Wojewódzki Ośrodek Informacji Turystycznej, Kraków 1972.
- Klimaszewska J., Doroczne obrzędy ludowe [w:] Etnografia Polski Przemiany kultury ludowej t. 2., red. M. Biernacka, M. Frankowska, M. Paprocka, Wydawnictwo PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1981.
- Korzeniowska W., Kultowe przemiany w obrębie wielkich i małych Ojczyzn, [w:] K. Denek, B. Dymara, W. Korzeniowska (red.), Dziecko w świecie wielkiej i małej ojczyzny, Kraków 2009,
- Kożuch B., Pobiegly E., Stroje krakowskie, Wydawnictwo M, Kraków 2004.
- Kowolik P. (1999) Edukacja regionalna w przedszkolu [w:] M. T. Michalewska „Edukacja regionalna. Z historii, teorii i praktyki”. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”,
- Książek W., red., Biblioteczka Reformy 24. Ministerstwo Edukacji Narodowej o edukacji regionalnej – dziedzictwie kulturowym w regionie, Warszawa 2000, wyd. MEN
- Michalikowa L., Tradycyjne zabawy ludowe. Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1976.
- Seweryn T., Tradycje i zwyczaje krakowskie, Wyd. Artystyczno Graficzne – Kraków 1961
- Sięgień A. J., (2002) Edukacja regionalna w okresie stabilizacji społeczno-ustrojowej [w:] red. J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm, Białystok, s. 235- 237.
- Stadnicki A., Tańce dla dzieci, WSiP, Warszawa 1994.
- Oczkowska A., Wybrane zagadnienia obrzędowości wielkanocnej Krakowiaków Zachodnich [w:] Dziedzictwo Krakowiaków Zachodnich i Pogranicza Krakowsko–Śląskiego, red. A. Dobrowolski, MOKSiR, Chrzanów 2010.
- Wietecha M., Legendy i podania w kształtowaniu więzi z małą ojczyzną – sposoby wykorzystania w pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym, [w:] B. Cimała, J. Kwiatek (red.), Regionalizm, kultura i oświata regionalna, Opole 2010.
- Zwyczaje i tradycje, oprac. J. Sielska, M. Adamska, „Zielona Sowa”, Warszawa 2014.
- <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-malopolski&l3=krakowskie&l4=krakowskie-kultura>
- <http://www.etnozagroda.pl/index.php/micms/doc/view/id/32/menuId/17>
- <http://www.mcksokol.pl/410,1177,ETNOGRAFIA.htm>
- <https://docplayer.pl/14105912-Regiony-folklorystyczne-w-polsce.html>

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

MOKSiR
CHRZANÓW

ISBN 978-83-89926-37-1